

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Bakró-Nagy Marianne (szerk.):

Okok és okozat.

**A magyar nyelv eredetéről történeti, szociálpszichológiai
és filozófiai megközelítésben**

Gondolat Kiadó, Budapest 2018. 174 l.

ISBN 978-963-693-886-4

A mai Magyarországon sok embert foglalkoztat nyelvünk és népünk eredete, természetes, hogy szinte mindenki szeretné tudni, honnan jöttünk, kik voltak a felmenőink, hol éltek, milyen nyelven beszéltek. Sajnos, a közfelfogásban a tudomány álláspontja erősen visszaszorulóban van, s egyre inkább átadja helyét a tévhiteknek, ezoterikus tanoknak, képtelen felvetéseknek.

Az elmúlt időszakban felerősödött finnugor-ellenesség cáfolatára a nyelvészet önmagában nem képes. Az ún. alternatív tanok képviselőivel tudományos vitát folytatni sok esetben lehetetlen, hiszen például azokat, akik szerint a világ első népe/nyelve a Szíriuszról származó magyar volt, nehéz lenne tudományos érvekkel meggyőzni. Ez a kötet a történettudomány, a szociálpszichológia és a filozófia segítségével próbálja meg megválaszolni, miért ennyire erős hazánkban a tudomány elutasítása, miért vált ki ekkora indulatokat nyelvünk finnugor származása. „Mindazok, akikkel a magyart társítják [...], valamennyien magasabb presztízst képviselnek, mert ősibbek, mert dicsőségesebb múltúak, mert többen voltak vagy vannak, nagyobb területen éltek vagy élnek, kultúrájuk meghatározóbb hatást gyakorolt környezetükre vagy az emberiség történetére vagy kultúrájára általában...” – írja a kötet *Előszavá-*ban a szerkesztő, Bakró-Nagy Marianne, az MTA Nyelvtudományi Intézete munkatársa, finnugor nyelvészprofesszor (7–11).

A kötet a 2017 májusában az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya által szervezett tudományos ülés anyagának átdolgozott változatait tartalmazza. A műben nyolc tanulmány kapott helyet. Az alábbiakban röviden ismertetem mondanivalójukat.

1. Johanna Laakso, a Bécsi Egyetem finnugor nyelvészprofesszora *A (magyar) finnugrisztikának még mindig legitimálnia kell önmagát?* (13–28) c. írásában először a Mark Newbrook brit nyelvész által „maverick nyelvészeknek” (*maverick linguist*, vö. ang. *maverick* ’saját útját járó személy’) szentel egy fejezetet. Ezek az emberek általában rendelkeznek nyelvészeti előképzettséggel, nem ritkán nyelvészeti intézményben dolgoznak, nézeteik mégis eltérnek a fősodortól. Laakso a mi szakterületünkön ilyennek tartja az olasz Angela Marcantoniót, a finn Kalevi Wiiket és Simo Parpolát, aki 2016-ban megjelent szótárában 1200 uráli–sumér etimológiát tett közzé.

Laakso hangsúlyozza, hogy az alternatív nyelveredet-kutatások általában nemzeti nyelveken folynak. A 19. században kialakult történeti-összehasonlító nyelvészet hőskora egybeesett a nemzeti romantikák korával, „a nemzeti nyelv kutatásának történetéből nemzeti ügy lett”. Kezdetben azt képzelték, hogy a nyelvrokonok genetikailag is összetartoznak (ez az alapja a pángermanizmusnak vagy a pánszlávizmusnak, ld. még az árja fajelméletet, a szőke északi faj felsőbbrendűségét). A nemzeti-etnikai identitás és a nyelv azonosításának gondolata ma is megvan, ez az *ethnolinguistic assumption*. A rokonaitól távolra szakadt, emiatt világosan definiálható magyarban (a nyelvi láncolatra vö. pl. alnémet – holland – fríz – angol) nincsenek nagy különbségek a nyelvjárások között, nálunk nincs (nagy) különbség a nyelvi és etnikai identitás között (ellentétben mondjuk a dél-észti vöruval, amelyik távol áll a standard észttől, de a beszélői mégis észteknek tartják magukat). Laakso szerint esetünkben tehát jobban érthető az *ethnolinguistic assumption* fogalma.

Dolgozata második részében Laakso összeveti a nyelvleírás formális és funkcionalista irányzatait. Az első megközelítés elsősorban a nyelvtanírást hatja át, a második a retorikában és a filozófiában él leginkább, a nyelv mint kultúrtermék fogalmát előtérbe helyezve, eszerint a nyelv a kommunikáció és a művészet eszköze. Előbbi szemlélet buktatója a helyes (= logikus) és helytelen (= nem logikus) merev szétválasztása. A nyelvi változatosság ebbe a gondolkodásrendszerbe nehezen fér be, emiatt érzik úgy a laikusok, hogy a logikus rendszer változása csak romlás lehet (ld. nyelvművelők!). Innen egy lépés Laakso szerint az a tétel, hogy a mi nyelvünk a tökéletes, a nem változó, azaz a miénk a legősibb nyelv. Amiben teljesen egyetérthetünk Laaksóval: az iskolai anyanyelv-oktatást teljesen új alapokra kellene helyezni, akkor talán a laikusok között sem teremne ennyi „botcsinálta nyelvész”.

2. A kötet második tanulmánya Békés Vera tollából származik. Az MTA BTK Filozófiai Intézet emeritus főmunkatársa *A „nyelvrokonság” terminus fogalomtörténeti fordulatai* c. írásában (29–59) a modern nyelvtudomány ki-

alakulásának időszakát, a 18. század közepétől a 19. század közepéig terjedő időszakot vizsgálja. Előjáróban kifejti, hogy – Thomas Kuhn elmélete alapján – a tudományok fejlődése csak a mából visszatekintve tűnik egyenes vonalúnak, a helyes utat csak utólag, a „győztes paradigma” szemszögéből szokták kijelölni.

A 18. század közepére erősen megkérdőjeleződött a vallási tekintély. A modern nyelvészeti kutatások hajnalán szakítottak az isteni eredeztetéssel és Bábel mítoszával. Ebben jelentős szerepe van Herder munkásságnak. *Értekezés a nyelv eredetéről* (1772) c. alapművében kijelenti, „a nyelv az ember műve”, a nyelveknek történetük van.

Békés Vera írásában szól Halmágyi Istvánról, aki 1753-ban – ránk maradt naplója tanúságtétele szerint – Göttingenben sokszor diskurált a magyar nyelv eredetéről Segner Jánossal, a neves matematikussal. Ebben az időben mások is érdeklődéssel fordultak nyelvünk felé, azaz nem volt előzménymentes Gyarmathi munkássága. Max Hell is azért vitte magával Sajnovicsot Lappföldre, hogy derítse fel rokonságunk kérdéseit (ekkoriban Hell még a magyar nyelv kínai származása mellett állt, mondván a kínai minden ázsiai nyelv lehetséges őse).

Békés Vera írásában kitér a Sajnovics-féle *idem esse* ’azonos’ és a Gyarmathi-féle *affinitas* fogalmainak korabeli értelmezésére. Előbbi Sajnovics a múltra, a közös származásra vonatkoztatja. Értelmezésében „a magyar és a lapp nyelv azonos lehet anélkül is, hogy a beszélők kölcsönösen megértenék egymást”. Göttingai körökben azt *affinitas*, a ’vegyrokonság’ azt jelentette: ’rokonnak lenni’. Gyarmathi elsősorban tipológiai értelemben beszélt a rokonságról, nála nem a közös származáson van a hangsúly, hanem a közös szerkezeti vonásokon.

3. Ablonczy Balázs, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (2011–15 között a párizsi Magyar Intézet igazgatója) a turáni eszme kérdéskörét tekintette át *Néprokonság és néprokonítás a két világháború között* c. tanulmányában (61–75).

Előjáróban leszögezi: „A magyar keleti gondolat, a turanizmus 1918, de különösen 1920, a trianon békeszerződés aláírása után sajátos átváltozáson ment keresztül. Míg a háború előtt és alatt a diadalmas magyar imperializmus ideológiája volt, az összeomlás után a frusztráció és a Nyugattól való elfordulás eszméje lett” (61).

A Turáni Társaság 1910-ben alakult. Kezdetben komoly állami támogatásban részesült, még saját, évente tíz alkalommal megjelenő folyóirata is volt. A társaság megpróbálta összekapcsolni a finnugor és az altaji rokonság-

elméleteket (ebben sem a finnek, sem a törökök nem voltak partnerek: előbbieik csak a finnugor rokonságot vallották, utóbbiak egy része a magyarokat elfogadta rokonnak, de a finneket nem).

Ablonczy írásában azt vizsgálta, a magyar (kül)politika hogyan kezelte a néprokonság, „a finn és észti nemzettel fenntartott, kitüntetett kulturális kapcsolatok” kérdését. Az észtiországi magyar nagykövetség 1923-ban, a finnországi 1928-ban nyílt meg. A finneknek már 1933-ban lett magyarországi képviselőjük, míg az észteknek csak 1939-ben. Ennek ellenére az észtekkel való kapcsolattartás szorosabb volt, mint a finnekkel.

A vezető magyar politikusok egy része kifejezetten finnugor szimpatizáns volt. Teleki Pál (a Turáni Társaság első elnöke!) 1924-ben járt a tallinni finnugor kultúrkongresszuson, majd Lappföldön. Pozitív élményeinek hatására négy évvel később Magyarországra hozta a kongresszust, amelyen 1100 (!) finn és észti vendég vett részt. (Teleki miniszterelnöksége idején indultak el Finnországba a szovjetek ellen harcolni kívánó magyar önkéntesek.)

Klebelsberg Kuno miniszterként járt Finn- és Észtországban 1930-ban. Elképzelése szerint hat egyetemen (Budapest, Debrecen, Pécs, Szeged, Tartu, Helsinki) „a nyelvtudomány, a néprajz s a közös őstörténet terén fognak kutatni”. Az együttműködés ebben a formában nem valósult meg, létrejött viszont a finnugor nemzeti bizottság. Klebelsberg együttműködést kötött Tartuval, ennek jóvoltából indult be a diákcseré (magyar lektor már 1923-tól működött Tartuban). Kezdeményezésére vezették be a magyar iskolákban a néprokonsági napot.

Hóman Bálint minisztersége alatt, 1937-ben kötötték meg a magyar–finn és magyar–észti kulturális egyezményt, s kaptak új lendületet a diákcserék.

A Turáni Társaságban a II. világháborúig számos finnugrista tevékenykedett. A társaság nevét Vikár Béla adta, a Turán c. folyóirat szerkesztője az észti nemzeti eposz, a Kalevipoeg fordítója, Bán Aladár volt, a tartui magyar lektor, Virányi Elemér a társaság főtitkáráként dolgozott.

A világháború, a kommunista hatalomátvétel után a turanizmus szelleme gyökeresen megváltozott. A hivatalos finnugor tudományosság sokak szemében kommunista kollaboránssá vált, a Habsburg, majd szovjet elnyomással szembeni küzdelem élharcosává pedig a sumér–magyar mozgalom, majd később úgy általában az alternatív rokonságesszmék váltak.

4. Sárközy Miklós, a Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézetének docense egy különös és kalandos életutat mutat be *A szittyá Zarathustrától a gudzsárokon keresztül az ind Jézusig* címmel (77–109). Írásának főszereplője Zajti Ferenc (1886–1961), aki a debreceni Református

Kollégiumban végzett, majd festőművésznak tanult Budapesten és Münchenben, 1907-től tisztviselő lett a budapesti városházán, majd 1918 tájt református teológusi diplomát szerzett Debrecenben.

Zajti 1919 után lépett a magyar őstörténet színpadára. Önjelölt orientalistaként, a radikális turanista mozgalom tagjaként a magyarság gyökereit Indiában vélte megtalálni, szerinte a késő ókori, kora középkori India egyes részeit uraló fehér hunok és a „magyar hunok” rokonok.

Zajti rendkívül jól helyezkedő szervező volt. Az ő hívására érkezett 1925-ben Magyarországra a neves párszi főpap, Jivanji Modi (Zajti szerint természetesen Zarathustra is hun, azaz magyar volt), majd három évvel később a híres indiai költő, Rabindranath Tagore. Súlyos csalódást okozott neki, hogy Tagore nem őt, hanem Germanus Gyulát hívta meg Indiába, ennek ellenére magánúton mégiscsak kijutott álmai földjére. 1930-ban megalapította a Magyar–Indiai Társaságot, amely a radikális turanizmus eszmevilágát támogatta, de mindössze hét évig élt. Közben Zajti már a török rokonság felé (is) fordult, többször járt Törökországban, s még Kemal Atatürkkal is sikerült találkoznia.

Közben 1933-ban kinevezték a Fővárosi Könyvtár Keleti Gyűjteménye vezetőjének, ahonnan 1946-ban küldték nyugdíjba. A fordulat után már a kommunisták kegyeit kereste, 1949-ben például, megérezve az új idők szavát, a Zeneakadémián tartott előadást „A szovjet-orosz ősi földek kapcsolatai Indiával az ó- és középkorban” címmel, s azt bizonygatta, hogy ő már 1905 óta foglalkozik szovjet–orosz őstörténettel. Ha a nyelvészetben/őstörténetben nem is ért el áttörést, az új rendszerben legalább kiállításai nyílhattak...

Sárközy Miklós tanulmánya második részében Zajti főbb munkáit mutatja be. Kiemeli, hogy Zajti soha nem publikált tudományos folyóiratokban, nézeteit közel egy tucat könyvében fejtette ki.

Sárközy három művet emel ki: A *Zarathustra Zend-Avestája* (1919) c. munkáról a kor neves iranistája, Gaál László azt írta, hogy „tudományos szempontból teljesen hasznavehetetlen” (94). Fordítása köszönő viszonyban sincs az eredetivel, még az sem derül ki, milyen nyelvről fordított. (Zajti nyelvtudása amúgy is talányos, semmi nyoma sincs annak, hogy valaha is tanulmányozott volna indiai, iráni, törökségi nyelveket.)

A *Zsidó volt-e Krisztus* (1936) c. művében a nem-zsidó teória híveként – miközben Németországban a germán Jézust „találták ki” – a szittyia Jézus elméletét fejtette ki. A *Magyar évezredek* (1939) című, 450 oldalas műve egyfajta összegzése nézeteinek: a szkíták 12 ezer évesek (Amerikában is jártak); az indiai hunok a Kárpát-medencéből vándoroltak Indiába; a mai magyar nyelvjárások hasonlítanak az indiai turáni dialektusokhoz stb.

A tudománytalan nézeteket talán nem is kell tovább sorolni. A probléma az, hogy „Zajti eszméi manapság reneszánszukat élik” (107). Tőle (is) merített Badinyi Jós Ferenc, a párthus Jézus híve, tovább él a turáni népek felsőbbrendűségének eszméje, s egyesek ma is Indiában keresik a hunok–magyarok leszármazottait.

5. Szilárdi Réka, a Szegedi Tudományegyetem Valláskutató Tanszékének tanársegéde *Feltalált hagyomány – használható múlt. A nyelvtörténet és eredetmítosz polemikus reprezentációi* c. írásában (111–138) a szociálpszichológia szemszögéből vizsgálja a nyelvrokonságkérdést. A hivatalos állásponttal szembeni viselkedést, az alternatív őstörténet-elméletek kialakítását, a hősi múlt keresését, a tradíciók fontosságát a tanulmány a sajátos kelet-európai narratív nemzeti identitás és a kollektív emlékezet felől vizsgálja.

Az alternatív nyelv- és őstörténeti elméletek gyökerei a 18–19. századra nyúlnak vissza. A herderi nemzethalál-vízió réme a nemzeti hagyományok és a mitológia kutatását indította el, Magyarországon a Magyar Tudós Társaság feladata lett a hitvilág és nyelv feltérképezése. Ennek terméke volt a sok rokonítási kísérlet (héber, perzsa, egyiptomi), az ókori népek rokonsága divatosabb volt, mint a halzsíros atyafiaké (és tegyük hozzá, ezzel illeszkedtek a meglévő európai mintákba, hiszen Német-, Franciaországban stb. is ugyanezen nyelveket/népeket szerették volna rokonoknak tudni akkoriban), a dicső ősökre való hivatkozás hozzájárult a nemzeti identitás megszilárdításához.

Szilárdi megállapítja, hogy az „akadémiai tudományossággal szemben álló polemizáló elméleteknek a célja egy olyan szimbolikus tér és belakható történelmi múlt létrehozása, amely mentén konzisztens és koherens kollektív identitásforma alakítható ki [de sok szép idegen szó...]. Ebben az önmeghatározásban a magyarság jelentős és kiemelt szerephez juthat, újraértelmeződhetnek történelmi veszteségek, csökkenthető a pszichológiai fenyegetettség-érzés” (133–134).

6. Krekó Péter, az ELTE Pedagógiai és Pszichológia Kara Szociálpszichológia Tanszékének adjunktusa *Nagynak lenni múltunk által – mások ellenében* c. tanulmányában (139–159) a turanista összeskuvés-elméleti eredetmítoszok szociálpszichológiai hátterét vizsgálja.

Krekó a mai turanista eszmevilág öt legjellegzetesebb ismérvének a következőket tartja: a) a magyarság keleti származású, b) valamilyen nagy, dicsőséges birodalomalkotó néphez tartozik, c) nem vagyunk finnugorok, d) a magyarság egyedi, e) politikai-gazdasági jövőnk nem Nyugaton, hanem Keleten keresendő.

Tanulmánya első részében Krekó áttekinti a mai politikai pártok viszonyát a turanizmushoz (és a finnugor eszméhez). A turanizmus elsősorban a jobboldali pártok eszmevilágában bukkan fel, a baloldalon csak a szovjet nosztalgia, esetleg Kína pozitív képe miatt jelentkezik szórványosan. Krekó 2017 tavaszán még úgy fogalmazhatott, hogy „a turanista gondolat a ma a parlamentben lévő pártok közül legvehemensebben a Jobbik gondolatvilágában jelenik meg, bár a tanulmány írásának pillanatában közel sem olyan hangsúlyozottan, mint korábban.” Azóta a Jobbik (s korábban a MIÉP) szerepét e téren átvette a Fidesz. A Jobbik Östörténeti Intézetet akar(t), a mai kormánypárt Magyarságkutató Intézetet és László Gyula Intézetet állít fel, s egyre hangsúlyosabb szerepet kap a türk népekkel való együttműködés, a Kurultaj mozgalom támogatása, a Kelet felé fordulás, az „elavult finnugor elmélettel való leszámolás”. Ebben nem tisztán a szellemi igények jelennek meg, hanem külpolitikai és külgazdasági szempontok (is). Ahogy Krekó fogalmaz „a keletre nyitás politikájára tehát elsősorban nem a közös származás és múlt, hanem a jelen igényei és a jövő diktálta realitások miatt van szükség, így ez egyfajta pragmatikus Kelet-barátságként jelenik meg” (145).

A tanulmány második részében a szerző az összesküvés-elméleteket tekintti át. Az elit és a nép szembeállításán alapuló turanista-eurázsianista elméletek legfőbb jellemzői a következők: „a finnugor elmélet tudatosan terjesztett hazugság, melynek célja a magyarság nemes származásának eltitkolása; az igazság elhallgatása a nagyhatalmak érdeke; az akadémiai közösség csak ezeknek a látható vagy láthatatlan erőknél az ügynöke; az igazmondókat elhallgattatják, elnyomják, kirekesztik vagy üldözik” (148–150). Így kerül egy platformra a párthus (tehát magyar) Jézus, a magyarságot szellemileg elnyomó Habsburgok/szovjetek és a sumerológia. Krekó az üldözésre egy szép példát hoz: Bakay Kornél, a pártus–szkíta eszmékben hívő történész, aki sokszor nyilatkozott üldöztetéséről, 2013-ban az elnyomás jeleként megkapta a Magyar Érdemrend tisztikeresztjét...

Akit üldöznek, az fontos(nak tűnik). Így tud felértékelődni a dilettáns kisember. Kicsik vagyunk, de a világ legjelentősebb nemzete vagyunk (voltunk/leszünk) – ezek a nézetek mindig válsághelyzetekben (1848, Trianon, rendszerváltás) erősödnek fel. Az összesküvés-elméletek, írja Krekó, a politikai indulatelvezés eszközei (az ellenségkép formálódásában komoly szerepe van, vesszenek a nagyhatalmak stb.), s az is fontos, hogy a felelősség soha nem a miénk, hanem a dicső múltunkat letagadó külföldi ármánykodóké. Így tehát nem is mi tehetünk a 20. századi rossz döntésekről, szenvedésekről...

Az összeesküvés-elméletek, eredetmítoszok Európa szegényebb, keleti felén sokkal erősebben vannak jelen (ld. pl. a dákoromán, a horvát–iráni, azeri–szkíta/sumér elméleteket). Krekó összegzése: „Minél kisebb és jelentéktelenebb egy ország és minél kevésbé érzi tényleges befolyását, annál inkább keresi az ilyen mítoszok nyugalmát, és annál dicsőbb múltat próbált teremteni magának. Így válik az összeesküvés-elméleti eredetmítosz a pszichológiai és politikai kompenzáció eszközévé” (155).

7. Honti László könyvek és tanulmányok sorát szentelte annak, hogy áttekintse az alternatív elméleteket és megpróbálja felderíteni eszméik mozgatórugóit. *Anyanyelvünk és népünk előéletéről fabrikált tévtanok háttere* című írásában (161–168) röviden felvillant néhány problémát e rendkívül szerteágazó jelenségből. Honti, aki saját bevallása szerint „autodidakta dilettantológussá” vált, írásában foglalkozik a fiatal szegedi genetikus, Neparáczi Endre nagy tudományos visszhangot kiváltó disszertációjával. A szerző a török jövevényszavakat hunnak véli, s szerinte a „finnugor-honfoglaló genetikai kapcsolat hiánya arra utal, hogy a magyar nyelv finnugor rétegeit nem lehet a honfoglalókhöz kötni” (162). Honti leszögezi: „a genetikának és a nyelvtudománynak semmi köze egymáshoz”.

Honti László úgy véli, a dilettánsokkal nem érdemes nyilvános vitákat folytatni, hiszen reménytelen dolog meggyőzni őket elméletük tudománytalan voltáról.

Honti kitér a jelen kötet első fejezetében Johanna Laakso által „maverick nyelvészeknek” nevezettekre, akik közül talán a nemrég elhunyt Kalevi Wiik (egyébként neves finn fonetikus) elmélete a leghajmeresztőbb: szerinte Észak-Európa őslakosai a mai Nagy-Britanniától az Urál-hegységig terjedő területen az uráliak voltak.

A magyar viszonyokat jól jellemzi a jeles finn nyelvész, Harri Mantila csodálkozása: „nehéz elképzelni, hogy Finnországban a finn nyelv eredetéről ilyen széles körű vita lenne, és hogy egy ilyen vita a politikai retorika részévé válhatna”. Bizony, úgy tűnik, ez magyar sajátosság, mondhatni, nyelvészeti hungarikum...

8. A kötetet Róna-Tas András rövid írása zárja (*Őstörténet és társadalmi tudat*, 169–174). A jeles turkológus-őstörténész a Nürnbergi mesterdalnokok egyik jelenetével, Stolzingi Valter diadalával példázza a magyar állapotokat. Wagner mondanivalója: a kialakuló német nemzettudatot a polgárság, a városi mesterek képviselik a nemesekkel szemben. Magyarországon ezzel szemben a nemzettudat hordozója a kisnemes, elsősorban dzsentrí volt, aki nem a

teljesítményére, hanem a származására büszke. Róna-Tas szerint „a nyelvünk finnugor rokonságát tagadóknak nem a nyelvészeti tényekkel van vitájuk, hanem azzal, hogy ez a finnugor nyelvrokonság szerintük az őstől elveszi a dicsőséget” (171). Értelmezésében a finnugor rokonság elutasítása voltaképpen lelki kényszer.

A dzsentri gondolkodást a 19. század közepétől a 20. század feléig a kialakuló magyar polgárság jelentős része átvette. A II. világháború után a nemeseket, dzsentrieket, polgárokat üldözték, kisémmizték, elzárták előlük a tanulási-érvényesülési lehetőségeket, ez tovább növelte a múlt dicsőségének fontosságát.

A rendszerváltás után, sajnos, ahogy Róna-Tas írja: „a teljesítmény helyébe a politikai kapcsolat, az alkotás helyébe az ügyeskedés, az eredmény helyébe a látszat, a jog helyébe a papír lép. [...] A dicsőnek hirdetett »festett egek« uralják a közgondolkodást.” Nem csoda hát, ha egyre nagyobb tömegek hiszik-vélik-tudják nyelvünk/népünk dicső sumér/szittyia/hun/török/stb. származását, egyre erősebben háttérbe szorítva a tudomány eredményein alapuló finnugor rokonságelméletet.

A finnugor nyelvrokonság témájával foglalkozó művek kiadását mindig örömmel üdvözöljük. Manapság, amikor a könyvesboltokat (is) elöntik a tudománytalan rokonítást harsogó (nem egyszer szép külsejű, drága pénzen nyomott) művek, különösen fontos a józan hang megjelenése. Azért is jó ez a kötet, mert interdiszciplináris, nemcsak a nyelvészek írnak nyelvészeknek, hanem megismerhetjük a történészek, szociálpszichológusok, filozófusok véleményét is. Egy apró hiányosságot tudok csak felróni: a kötet végére elkelt volna a szerzőket röviden bemutató „Ki kicsoda”, de ez persze semmit sem von le a mű értékéből. Várjuk a folytatást!

MATICSÁK SÁNDOR

Csepregi Márta – Salánki Zsuzsa (szerk.): A többnyelvűség dinamikája
 Budapesti Finnugor Füzetek 23. ELTE, Budapest 2018. 208 l.
 ISBN 978-963-489-027-0

Az *A többnyelvűség megnyilvánulásai finnugor nyelvű közösségekben* alcímet viselő kötet az ELTE Finnugor Tanszéke által 1996-ban indított sorozat 23. részeként jelent meg. Szerkesztői a tanszék munkatársai.

A kötet alcíme egyben annak az OTKA/NKFI és a Finn Akadémia által közösen finanszírozott projektnek a neve, amelynek keretében e kutatások készültek (angol címe: Multilingual practices in Finno-Ugric communities). Finn részről a Helsinki Egyetem kutatócsoportja dolgozik a projektben, az ő elsődleges kutatási területük a balti-finn többnyelvűség. (A projektről részletesebben ld. <http://finnugor.elte.hu/index.php?q=mlpfuc>.) E kötet szerzői – Pachné Heltai Borbála kivételével – a projekt munkatársai. A finnugor–orosz közösségek két-, illetve a törökségi nyelvekkel együttélők három- (vagy még több-)nyelvűségének vizsgálata a finnugrisztikai kutatások egyik fontos területe. A nyelvvesztés, az eloroszosodás egyre nagyobb mértékű, egyre több nyelv sodródik a kihalás szélére.

1. A kötet hat tanulmányt tartalmaz. Az első Csepregi Márta tollából származik (*Cseppben a tenger. Esettanulmány a szurguti hanti nyelvi helyzetről*, 13–32). A 2010-es népszámlálás szerint a hantik (osztjások) közel 31 ezren vannak, de csak 9 és fél ezren használják nyelvüket. A szurgutiak mintegy háromezren lehetnek. Egészen elszomorító a városban élők lélekszáma: Szurgutban húszan, Nyeftyejuganszkban és Hanti-Manszijszkban tízen-tízen, Nyizsnyevartovszkban öten vannak. Az urbanizáció paradoxonja: a modern fejlődés a nyelv kihalásához vezet.

Csepregi egy 2011-ben megjelent, északi és keleti hanti szövegeket tartalmazó kötet anyagát vizsgálja (O. B. Хандыбина: *Щащем моньшэт. Сказки моей бабушки. Сборник текстов хантыйского фольклора*, 2011). Ezeket a meséket eredetileg az 1990-es évek elején oroszul jegyezték le, majd később egy hanti anyanyelvű tanár, T. A. Szajhanova fordította szurguti nyelvjárássra. A mesékhez később újbóli orosz fordítást készítettek a Jugor Egyetem munkatársai.

Csepregi *A róka és a nyulak* c. mesét elemzi szórendi szempontból. A hanti neutrális mondat szórendje SOV típusú, az oroszé SVO. A vizsgált szövegek szórendje sokszor ellentétes a várákozással, a hantiban az ige után gyakran áll egyéb mondatrész, míg az oroszban sok az igére végződő mondat. A szövegek összevetése azt mutatja, hogy – mivel a szerkesztők a

könnyebb érthetőség, beazonosíthatóság kedvéért igyekeztek a szövegeket minél közelebb hozni egymáshoz – sok az azonos szórendű orosz és hanti mondat. Csepregi megállapítja, hogy itt is igazolódik az az általános nyelvészeti megfigyelés, miszerint „a legkönnyebben a szórendi mintákat veszik át az egymással kapcsolatba kerülő nyelvek” (25). A változás elsősorban az alávetett nyelvet érinti, a hantiban terjednek el az SVO szerkezetek.

2. Horváth Laura az udmurt kódváltásokról készített tanulmányt: *Igei kódváltási stratégiák. Orosz igék, infinitívuszok udmurt mátrixmondatokban* (33–80). (A kötet írásai a szerzők betűrendjében olvashatók. A másik eljárási mód a tematikus tagolás lett volna, abban az esetben a hanti és manysi, ill. a két udmurt témájú cikk egymás mellé kerülhetett volna.) A tanulmány elején a szerző röviden áttekinti az udmurt (votják) nyelv helyzetét (Salánki Zsuzsa és Natalja Kondratyeva cikkében erről hosszabban is olvashatunk, ld. 6. rész), és bemutatja a habitualitás fogalmát. A vizsgálat nyelvi korpuszának nagy része udmurt blogszövegekből, félig strukturált interjúkból és beszermán szövegekből áll össze, összesen több mint 250 tokennyi anyagot tartalmaz. A vizsgálat eredményeként elmondható, hogy az igei kódváltásoknak nincs rögzült szabályrendszere az udmurtban, de „az az általános tendencia, hogy imperfektív megnyilatkozás esetén az orosz imperfektív infinitívusz használatos az udmurt mátrix mondatban, perfektív megnyilatkozás esetén pedig az ige perfektív infinitívuszi alakja. Az udmurtban kötelezően jelölt aspektuális értékek – például a múlt idejű habitualitás – pedig általában mind az orosz infinitívusz imperfektív alakja, mind az udmurt mátrix igéhez kapcsolódó udmurt imperfektív aspektuális jelölők segítségével szerepeltek a megnyilatkozásokban” (71).

3. Németh Szilvia *A manysi kódváltások osztályozása* (81–112) c. tanulmányában először áttekinti a manysi (vogul) jelenkori szociolingvisztikai helyzetét. A legutóbbi népszámláláson több mint 12 ezren vallották magukat manysinak, de 2010-ben már csak alig több mint 900 fő beszélte az anyanyelvét. Az egykori négy dialektusból már csak az északi él. Az urbanizáció, a egyes házasságok, a presztízsvesztés a nyelv kihalásához vezet. Egy 1996-os vizsgálat szerint a 20. század első évtizedeiben születettek egynyelvűek, a középgeneráció (1930 és 1970 közöttiek) kétnyelvű, az ennél fiatalabbak már csak oroszul tudnak. A tendencia, sajnos, egyértelmű.

Németh Szilvia 2014 nyarán gyűjtött a szaranpauli régióban, a berjozovói terület öt falujában. 11 adatközlő 48 percnyi hanganyagát dolgozta fel. Közük volt egy manysi egynyelvű, és a skála másik végén három olyan is, aki

napi szinten egyáltalán nem használja a nyelvet. A hanganyagban összesen 6971 szó fordult elő, ennek 13,4%-a volt orosz. Az orosz szóalakok 31%-a főnév, 22% kötőszó, 8% névmás, szintén 8% ige, 7–7% partikula és számnév, 6% határozószó, 4% melléknév, 3% elöljárószó, 2% tagadó- és módosítószó. Az orosz szavak 60%-a csak egyszer hangzott el. A kódváltások kétharmada manysi mátrixnyelvű kódváltás volt. (A mátrixnyelv vagy bázisnyelv az, amely a mondat morfoszintaktikai keretét adja, a kódváltás akkor következik be, amikor ezekben a mondatokban felbukkannak más nyelv szavai.) Ez azt jelenti, hogy az adatközlők nehezen tudták fenntartani a manysi nyelvű társalgást (sokszor még elkezdni is nehéz volt manysiul), minduntalan átváltottak oroszra. Az egymásnak idegen manysik egymás között is inkább oroszul beszélnek, anyanyelvükön csak speciális helyzetben szólalnak meg (falusi rokonnal, vagy a purista szemléletű munkahelyeken: szerkesztőségekben, kutatóintézetben, tévében, rádióban).

4. Pachné Heltai Borbála nem az oroszországi finnugor népek helyzetével foglalkozik, hanem egy Baranya megyei kis falu, Geresdlak sajátos nyelvi helyzetét mutatja be *Kommodifikáció, médiadiskurzus, kódváltás (egy rádióműsor többnyelvű társalgásrészleteinek elemzése)* c. írásában (115–136).

A 750 lakosú Geresdlak alapvetően németajkú település volt, ahová a rendszerváltás után németek, majd később finnek települtek be. 2016-ban a 353 házból 25-nek német, 24-nek finn, egynek osztrák gazdája volt. Egy részük, a nyugdíjasok végleg letelepedtek, mások szezonálisan laknak itt, főként a nyári hónapokban.

A falu nyelvi helyzete sajátos. A helyi németet a falu lakói közül az idősök beszélik, de egyre többen tanulnak meg finn szavakat, mondatokat is. A kocsmában rendszeresítettek egy kockás füzetet, amelyben egyre gyarapszik a „túlélőszókincs”. Ahogy a presszótulajdonos nő magyarázza: „Az üdítő a mehu. Sört kérnek, az az olut. Iso olut a korsó sör, pieni olut a pohár sör. Kávét szoktak kérni. Kermával vagy maitóval.”

A faluban élénk közösségi élet zajlik, ennek egyik csúcspontja a 2006 óta minden októberben megrendezett Gőzgombóc fesztivál, amelyről riportok, cikkek sora jelent meg. Ez a fesztivál pozitív példa a nyelv áruvá tételére (kommodifikáció), amely gazdasági haszonnal jár, ráadásul a kisebbségi nyelv presztízse is növekszik.

Pachné Heltai Borbála a Kossuth Rádió 2013-as riportját elemzi. A rádió munkatársnője interjúalanyokkal beszélgetve járta végig a falut. A magyar nyelvű beszélgetésekbe sok finn és német nyelvű szöveg(részlet) került be, a kódváltásokra sok példát találni az interjúkban. A finn alapvetően furcsa, eg-

zotikus nyelvnek számít a helyiek szemében. A helybeliek nyelvtanulása szokatlan (lássuk be, egy magyar falura távolról sem jellemző az idegen nyelv lelkes tanulása).

5. Pomozi Péter, Anasztaszia Szajpaseva és Karácsony Fanni *Többnyelvűség és nyelvválasztási minták a baskíriai mari nyelvközösségekben* c. tanulmányukban (139–164) kérdőíves vizsgálatuk eredményeiről adnak számot. A marik (cseremiszek) három nagy tömbben élnek: a Mari Köztársaságban a legutóbbi népszámlálás szerint 290 800-an voltak, a Kirovi Területen 29 500-an, Baskíriában pedig 103 600-an. Ez utóbbi helyen az összlakosság 2,6%-át teszik ki. A miskinói és a kaltaszi járásban 69, ill. 47%-os (majdnem) többséget alkotnak. Ezekben a járásokban mari–oroszl és mari–tatár többnyelvűségi mintákkal lehet számolni, a baskír nem számottevő.

Baskíriában mariul az általános iskola alsó tagozatában lehet tanulni, az 5. osztálytól már csak heti egy óra az anyanyelv. A falusi óvodákban a mari, a városiban az orosz a közvetítő nyelv, sok szülő emiatt csak oroszul taníttatja gyermekét. Faluhelyen kevés a vegyes házasság, itt még a mari a domináns nyelv, míg a városokban az orosz, még a mari szülők gyermekei is ezt használják. A mari alsóbbrendűnek számít, még a marik szemében is.

A kérdőíves vizsgálatot 2016–17 fordulóján végezték, 67 értékelhető eredményt kaptak (18 férfi, 49 nő). A férfiak mindegyike falun élt, a nők 40 százaléka. A férfiak főleg alsófokú végzettséggel rendelkeztek, a nők között magasabban képzettek is voltak.

A kutatók a következő eredményekre jutottak. A gyermekekkel való kommunikációban a fiatalabb korosztály – még domináns mari környezetben is – elsősorban az oroszul használja. Ugyanez jellemzi a munkahelyeket és az iskolákat is. A fiatalok javarészt városban dolgoznak, ahol az orosz a domináns. Az iskolában már mari környezetben is megjelenik az „etnonihilista attitűd”, az anyanyelvről való lemondás. A kódváltások is az orosz fölényéről árulkodnak: a mari még a marihoz is gyakran oroszul fordul, a „marival mariul” kommunikáció aránya csak 30%-ot tesz ki.

Az idősebbeknél még kimutatható a többnyelvűség, a fiataloknál már alig. Még azok a fiatalok is inkább oroszul beszélnek, akik mari környezetben nőttek fel, a gyerekeik esetében pedig egyértelmű az orosz egyeduralma. Árulkodó, hogy még a tatár–mari vegyes házasságokban is az orosz a közvetítő nyelv.

6. Salánki Zsuzsa és Natalja Kondratyeva *Interferencia és kódváltás a mai udmurt beszélt nyelvben* (165–208) c. írásában először az udmurt (votják)

nyelvi helyzetet tekinti át. A legutóbbi népszámlálás szerint 552 ezren vannak, ez a tituláris köztársaság lakosságának 28%-át teszi ki. Anyanyelvi beszélőinek száma jelenleg 62%, ez, hasonlóan a többi finnugor nyelvhez, csökkenő tendenciát mutat. Az UNESCO veszélyeztetett nyelveinek listáján a hatfokú skála közepén állnak. Az udmurtok, mint a többi finnugor nép, csak a falvakban alkotnak többséget. Szinte minden udmurt kétnyelvű, a déliek gyakran háromnyelvűek (tatár, baskír). A fiatalok már itt sem beszélnek ősük nyelvét. Az iskolák egyharmadában van (valamilyen szintű) udmurt oktatás, az óvodák 38%-ában. A beszélők száma csökken ugyan, de egyre több szintéren használják a nyelvet: tudományos cikkek, tankönyvek születnek udmurtul, megjelennek az intézménynevek, kereskedelmi feliratok. Reményeket ébreszthet, hogy a digitális világban terjed az udmurt nyelvhasználat.

Az orosz áthatja az egész nyelvet, az egész társadalmat. Az északi nyelvjáróterületeken a hatás már a 12. században megkezdődött, de igazán erőssé a 18. századtól vált. Délen sokáig a tatár volt a domináns nyelv, majd a 20. század közepétől itt is átvette a helyét az orosz. A hatás főleg lexikai, de számottevő a fonetikai interferencia is. Az idegen nyelvi hatás ma már tulajdonképpen csak az orosz jelenti, a digitális korban, a nyelvi globalizáció idején a sok angol elem is orosz közvetítéssel kerül be (érdemes lenne alaposabban körüljárni, ez tényleg így van-e, vajon az internetes szókincs egy része nem közvetlenül az angolból jut-e el az udmurtba).

Az anyaggyűjtést Salánki Zsuzsa Ljudmila Kirillovával, az ismert udmurt nyelvessel közösen végezte az Izsevszk körül agglomerációban, a középső nyelvjáróterületen. Az irányított beszélgetésekben hét (nyugdíjas) udmurt nő vett részt. A kutatók megállapították, hogy a lexikai kölcsönzések között a legnagyobb szerepe a főnevek átvételének van. Az igéket képzőkkel és segédigékkel is átvehetik. Az orosz számnevek gyakran prepozícióval, esetraggal, időszakot jelölő főnévvel együtt kerülnek át. Az összetett mondatok kötőszava sokszor orosz átvétel (főleg a *если* 'ha' és a *чтобы* 'azért, hogy' játszik aktív szerepet). A szintaxis legfőbb jellemzője az SVO szórendű mondatok megjelenése.

A kódváltások egy része az irodalmi nyelvi norma része lesz/lett, az idősök is használják. Az orosz elemek annyira beépültek az udmurt beszédbe, hogy ezek nélkül elképzelhetetlen lenne a társalgás.

A kötet nagyon fontos kérdéseket vizsgál. A kisebb finnugor nyelvek egy része a kihalás szélén áll, s még a nagyobb nyelvek beszélői is rémisztő mértékben fogynak. Illúzióink nem lehetnek, a magyarországi nyelvészek

feladata elsősorban a dokumentálás, a folyamatok leírása, megértése. Nagyon jó, hogy ebben a kötetben olyan szerzők tanulmányai kaptak helyet, akik rendszeresen végeznek terepmunkákat a finnugor területeken, így első kézből származó, friss információkat tudnak megosztani az olvasókkal. A külföldi olvasók számára igen hasznosak, informatívak a hosszabb angol nyelvű összefoglalók.

Két apróbb megjegyzésem van. Jó lett volna egy rövid tájékoztatót mellékelni a könyvhöz a szerzőkről, hiszen remélhetőleg nem csak finnugristák olvassák majd a művet. A másik észrevételem az orosz nevek átírására vonatkozik. A magyar sajtóban és a tudományos világban is egyre inkább terjed a nevek angolos (ritkábban németes) átírása, holott a helyesírási szabályzat világosan rendelkezik erről: alapvetően úgy írjuk, ahogy ejtjük. E szempontból ez a kötet kettős képet mutat: a személynevek angolos átírásban szerepelnek, de a településnevek magyaros transzkripcióval.

A recenzens telhetetlen: jó lett volna a mordvin nyelvi helyzetről is olvasni (az ő helyzetük talán a legelszomorítóbb, a népesség közel kétharmada diaszpórában él, s még az erza–moksa ellentét is sújtja őket), s persze ott lennének még a zürjének, szamojédok és a balti finnek. De természetesen mindent nem lehet, talán majd a következő részben...

MATICSÁK SÁNDOR

Lars-Gunnar Larsson: Per Holmberger och sockenlapparnas språk

Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis. Vol. LII.

Uppsala Universitet, Uppsala 2018. 274 l.

ISBN 978-91-513-0194-5, ISSN 0346-7465

A mű szerzője, Lars-Gunnar Larsson az Uppsalai Egyetem professor emeritusa egész életét a finnugor nyelvészeti kutatásoknak szentelte, és ezen belül szívügyének tekintette a svédországi lapp (számi) kisebbség komplex kutatását.

A monográfia címe magyarázatra szorul. A *sockenlapp* jelentése 'községi/falusi lapp ember'. Azért hívták őket a svédek falusi/községi lappnak, mert a svédek között éltek a parasztfalvak közelében, szemben a hegyi nomád vagy az erdei réntenyésztőkkel, akik szabadon nomadizáltak a hegyi tundrákon, ill. az északi tajgaerdőkben. Voltak halászlappok, akik korábban réntenyésztők lehettek, de állataik elpusztultak, így halászatból próbáltak megélni. Voltak továbbá olyanok is, akik csavargó koldussá szegényedtek

(svédül *tiggelapp*, *tiggarlapp*). A községi lappoknak (svédül *sockenlapp*) körülhatárolt feladataik voltak a falusi közösségeken belül (pl. ők vágják a lovakat, és néhány kézműves mesterség, mint a szövés-fonás is kapcsolódott hozzájuk).

A tartalomjegyzék részletes képet ad a könyv tárgyáról, közli az ábrák és táblázatok, valamint a rövidítések jegyzékét (5–8). Az előszóban (*Förord*, 9–10) a szerző köszönetet nyilvánít mindazoknak, akik tevékenyen segítettek munkájának megvalósításában. A könyv kéziratát 2017 novemberében datálja.

Az első fejezet a bevezetés (*Inledning*, 11–37), amely röviden szól a svédországi számikról, ismerteti a rájuk vonatkozó kutatások történetét. Vácsolja saját kutatásainak célját, a korpusz méreteit és a kutatás módszereit. Állást foglal a nyelv és nyelvjárás viszonyáról, valamint a nyelvi anyag dokumentálásáról.

Egy 1770-es évekből származó svédországi lapp kéziratot anyag komplex feldolgozásáról van szó. A főként szójegyzéket tartalmazó anyagot Per Holmberger jegyezte föl a közép-svédországi községi lapp adatközlőktől. A szójegyzék egy keverék nyelvjárást mutat, amelyben sok déli vonás található (pl. *aske* 'hold', *lopme* 'hó'), de ugyanakkor északabbi vonások is vannak benne (pl. *-iv-*: *oaivi* 'fej', *beaivi* 'nap'). A néhány folyamatos melléknévi igenévi alak között van déli és umei, továbbá néhány lulei és északi típus is. (A szerző levélbeli közlése.) Ezen a vidéken a későbbiekben, a 19. század vége felé a magyar Halász Ignác gyűjtött (pitei) nyelvi anyagot. Wolfgang Schlachter német nyelvtudós a vidék délebbi (umei) lapp nyelvjárásának fokváltakozási jelenségét írta le a 20. század harmadik negyedében. Megjegyzem, hogy ugyanő már 1958-ban egy bőséges szójegyzéket, kevés folklórszöveget és rövid nyelvtani vázlatot adott közre a Malå környékén beszélt erdei lapp nyelvjárásból.

Per Holmberger kéziratát 1911-ben találták meg. Az anyag nem váltott ki nagy érdeklődést a kutatók körében. Először K. B. Wiklund 1912-ben déli nyelvjárásnak minősítette, és úgy vélte, hogy erdei lappoktól származik, akik koldusbotra jutottak. Szerinte a feljegyzéseket ismeretlen személy Ångermanlandban vagy Medelpadban készíthette 1753 és 1780 között. – Anders Grape 1920-ban viszont felfedezte, hogy a kézirat szerzője Per Holmberger volt, a feljegyzés helye pedig Tolvfors lehetett, Gävle városa közelében. A szóban forgó lappok jócskán délre laktak, a Valbo községi anyakönyvek szerint arrafelé ugyanis egy egészen kis lapp kolónia élt a 18. század közepén. – Ezek a feltételezések a délre vetődött számikról egészen a jelenkorig tartották magukat. Mebius 2003-ban azt írta, hogy Åsele környéke volt a kiin-

dulópont. Különösebb nyelvészeti érvek nélkül Sköld is (2004) västerbotteni lapp nyelvjárásának tartotta a szójegyzéket, anélkül hogy konkrét nyelvi elemzést készített volna. Korábban Gustav Hasselbrink (1964) a feljegyzés idejét 1772 és 1780 közé datálta.

Míg tehát a svéd kollégák ezeket a lappokat déli nyelvjárású beszélőknek tartották, és úgy vélték, hogy északabbról költöztek délebbre, Lars-Gunnar Larsson tanulmányaiban egyre inkább abba az irányba terelte a diskurzust, hogy új megvilágításba kell helyezni e csoport nyelvjárású besorolását. Jelen monográfia is ennek a hipotézisnek sokrétű bizonyítása.

A szerző röviden ismerteti a kutatott anyagot és vázolja a kutatás módszereit. A nyelvjárású besorolást grammatikai és lexikai alapon kívánja elvégezni. Ismerteti a lapp nyelvjárások osztályozásának legfontosabb szakirodalmát (29–36). Felsorolja mindazokat a szótárakat, amelyeket felhasznált kutatásaihoz (36–37).

A 2. rész (*Per Holmberger – ett försök till biografi* [Per Holmberger – életrajzi vázlat], 39–61) Holmberger életét mutatja be röviden. Három fő forrás van, amely közvetlenül Holmberger nevéhez fűződik: 1) curriculum vitae (41–43), 2) a medveének és 3) a szójegyzék kézírata. A CV-ben fel van tüntetve Holmberger kiadott és kiadatlan műveinek jegyzéke. Az utóbbiak között található az említett medveének és szójegyzék. A szerző nyomozói kvalitással deríti föl Holmberger életének állomásait, mindegyik etapot pontosan dokumentál.

Per Holmberger (1745–1807) az Östergötland megyei Västra Ny községben született. A gyermek szűkös anyagi körülményei miatt a Rotkirch-családhoz került, ahol a többi gyerekekkel együtt tanulhatott. Egy Anders Cnattingius nevű helyi lelkész jelentős szerepet játszott Holmberger életében, ugyanis az ő két évvel fiatalabb, Daniel nevű fiával együtt folytathatta tanulmányait egy házitánító vezetésével. A fiúk tizenkét évesen Linköpingbe mentek gimnáziumba, ahol 1766-ig tanultak, majd 1767-ben beiratkoztak az uppsalai egyetemre. Itt teológiát tanultak, Holmberger pedig Linnénél botanikát is. 1777-ben, tíz évi tartózkodás után elhagyták Uppsalát. Holmberger visszaköltözött Östergötlandba, ahol sokáig tanítóskodott, majd 1799-től felhagyott a tanítással és lelkészi állást vállalt a megye déli Norra Vi gyülekezetében. (Gyerekkori barátja, Daniel Cnattingius már korábban lelkészi, majd esperesi állást kapott a környéken.) Holmberger 1803-tól esperes lett, 1807-ben bekövetkezett haláláig. Két év múlva elhunyt Daniel Cnattingius is.

Holmberger uppsalai tanulmányai közben az 1770-es években Uppsalától északabbra, Gävle környékén (Tolvforsban) vállalt alkalmilag magántanítói állást: először egy Holmberg nevű könyvelő családjánál, majd a jómódú, ne-

mesi Söderhielm-családnál. Itt lapp nyelvű adatközlőktől értékes nyelvi anyagot gyűjtött. Szógyűjteménye ezektől az ún. „kolduló”, szegény lappoktól (*Vocabularium linguae Lapponum mendicantium*) 1644 szót foglal magában.

A 3. fejezet a szójegyzék (*Ordlistan*, 63–126). Holmberger kézírata 30 lapos. Ebből 14 oldal tartalmazza a medveéneket (björnvisan) és egy kommentárt (texten) a „Om deras öfriga bekanta widskepelse” [Az ezzel kapcsolatos többi ismert babonaságokkal] –, amelyeket Holmberger tett bele a lappokról szóló feljegyzései alapján. Ezt követi 14 sűrűn írt lapon maga a szójegyzék, amely olyan megjegyzéseket is tartalmaz, amelyeket többek között Holmberger tett számi adatközlőinek nyelvi szituációi alapján. A maradék két oldal igei paradigmákat (böjningsparadigm) közöl. A fejezet néhány fénymásolattal illusztrálja a különböző típusú kéziratrészeket: szójegyzék javításokkal és pótlásokkal (63), medveének javítással (65), Holmberger szójegyzékének részlete (67). A magyarázatokat követi Holmberger szólistája tételenként sorszámozva 1-től 1644-ig. Larsson bőséges lábjegyzetekkel látja el az anyagot (69–116). Ezt követik Holmberger igei paradigmái (117–120). Az egész törzsfejezet példás filológiai munka.

Lars-Gunnar Larsson méltatja az anyag forrásértékét. Igaz, hogy Holmbergernek nem nagyon voltak ismeretei a lapp nyelvről, ennek hiányában pedig úgy próbálta visszaadni a lapp szavakat, ahogy hallani vélte. A leírást az aktuális, 18. századi svéd helyesíráshoz igazította. Különösen nagy problémát okozott neki a lapp /č/ és /v/, valamint a diftongusok jelölése. Ezért igen nagy kritikával kell viszonyulni ezekhez a feljegyzésekhez. A szerző részletesen szól Holmberger ortográfiájáról, amelynek alapján már Wiklund és Qvigstad is megkísérelte a kérdéses anyag nyelvjárási besorolását. A szavak alakja és modern svéd értelmezése is magyarázatra szorul.

A 4. rész (*Formella aspekter på ordlistans språk* [Formális szempontok a szójegyzék nyelvéhez], 127–180) felsorolja a lapp nyelvjárásokat, valamint az ezeket tartalmazó szótárakat, amelyeket a szerző felhasznált munkájában. A nyelvjárási besorolás elősegítéséhez grammatikai érveket sorol föl a hangtan, alaktan és mondatan területeiről. A hangtanban segítségül hívja a hangtörténeti kutatások tanulságait, egyes őslapp hangok (szóbelseji *δ, *θ, nazálisok, *jv, nem első szótagi labiális magánhangzók, zárhangok és nazálisok stb.) nyelvjárási folytatásait, a fokváltakozás és a magánhangzó-váltakozások (umlaut) rendszerét. – Az alaktan terén részletesen szól a névragozás (képzők és esetragok), az igei paradigmák (finit igealakok és nominális formák) fejleményeiről. – A mondatnani kérdések közül szót ejt a nominális állítmányi szerkezetről, a szórendről, és röviden a prae- és postpositiókról. – Érdekes fejezete a könyvnek a szóföldrajzi megközelítés. A szerző meggyőzően bizo-

nyítja, hogy Holmberger ősi anyaga a déli megfelelések mellett főként az umei nyelvjárásból ismeretes. A szókincs belső keletkezésű és jövevény elemei is erre utalnak. Néhány fogalomkörrel külön foglalkozik: ilyenek a testrészek megnevezései, a kéz ujjai, a csillagképek neve. Néhány késői svéd jövevényszó tanulságairól is szól.

Az 5. fejezet (*Ordlistans bild av sockenlapparnas omgivning* [A községi lappok környezetének tükröződése a szójegyzékben], 181–209) a szókincsből kirajzolódó természeti környezetet elemzi. A növény- és állatvilág (madarak, halak stb.) reprezentánsait vonultatja föl a szerző. A következő részben foglalkozik a községi lappok kultúrájával és társadalmi viszonyaival: a földművelés és különösen a réntenyésztés kerül sorra, de szól a kézimunkákról, a varrásról és lábbeli-készítésről. A személynevek és rokonsági terminológia ugyancsak fontos elemei a szólistának. Érdekes fejtegetés a västergötlandi házaló árusokról és a forgó mozgás tilalmáról (pl. ünnepnapon tilos a fonás, kocsizás, tehát amiben valamilyen forgó mozgás van – a szerző levélbeli közlése). A fejezet végén részletes adatokat közöl a szerző a térség két nyelvűségéről és a társadalmi változásokról (204–209).

A 6. rész (*Per Holmbergers samiska ordlista* [Per Holmberger számi szólistája], 211–229) Lars-Gunnar Larsson kutatásainak eredményeit több kérdés megválaszolása köré csoportosítja:

– Hol készültek a feljegyzések? A szerző helyt ad Grape lokalizálásának, miszerint Holmberger akkor gyűjtötte a szójegyzéket, amikor a Söderhielm-családnál tartózkodott házitanítóként Tolvforsban. Ekkor volt többször alkalma arra, hogy a valbói lappokkal találkozzon.

– Mikor készültek? Itt Linné működése behatárolja a gyűjtés idejét. Következtetése: Holmberger a medveéneket és a számi szójegyzéket az 1770-es évek elején gyűjtötte, nem később mint 1771-ben, a medveéneket legkésőbb 1772 őszén tisztázta, ám a szójegyzék piszkozatban maradt.

– Az informátorok kóborló számik voltak? A szójegyzék tételei bizonyítják, hogy az adatközlők járatosak voltak a réntartásban és terminológiájában, amely nagyrészt a közös számi szókészlet része. Úgy tűnik, hogy az adatközlők fiatal korukban még ebben a környezetben nőtték föl, később azonban asszimilálódni voltak kénytelenek a többségi társadalomhoz, és ez vezetett letelepedésükhöz. Holmberger adatközlői eredetileg nem voltak kóborló vagy északról bevándorló emerek. Ellenkezőleg: már igen hosszú ideje ott éltek, ahol Holmberger találkozott velük. Hogy mennyi ideje? Nem állapítható meg Holmberger szójegyzéke alapján, de Larsson véleménye szerint legalább egy évszázada. Ennek alapján is úgy véli, hogy a kérdéses számi csoportok nem északról települtek át arra a vidékre.

– Melyik nyelve(ke)t beszélték a kérdéses számik? Mint láttuk, a korábbi kutatások más-más hipotézist állítottak föl: Wiklund áselei, Westerdahl erdei, Hasselbrink a medveének alapján vilhelminai, Sköld västerbotteni számi nyelvjárást tesz föl. A lista nyelvi formája mindenesetre nem vall egységes nyelvjárást, ami utalhat az adatközlők különböző nyelvi normájára vagy ezek variációira.

– Érdekes fejtegetést olvashatunk az 1600-as és 1700-as évek Svédországnak nyelvészeti viszonyairól. A svéd királyság történelmi és társadalmi viszonyainak hatása lehetett a többségi és a kisebbségi nyelvhasználatra, illetőleg ennek megítélésére. A többnyelvű birodalomban 1809 előtt egyebek közt svéd, lapp, finn volt használatban. Kezdetben a felekezeti, vallási hovatartozás volt az egyes csoportok fő ismérve. A 17–18. században tehát a társadalom másképpen viszonyult a lappokhoz, mint a későbbi századokban. Kezdetben a svédek nem bélyegezték a számi kisebbséget réntenyésztőnek, később azonban – miután Holmberger kéziratát fölfedezték – a lappokat már főként az északi régiók réntenyésztőivel azonosították.

– A leglényegesebb kérdés: a kérdéses számi csoport vajon bevándorló vagy őslakos a térségben? Larsson szerint Holmberger szójegyzékének elemzése azt mutatja, hogy Gävle környékén számiul beszélt egy embercsoport, amely nem a messze északról vetődött oda, hanem mindig ott lakott, de integrálódott a helyi paraszti közösségbe. A szójegyzék anyaga megmutatja, hogy környezetük befogadta őket, és hogy nekik meghatározott szerepük volt a társadalomban.

A szerző eredményeit északi számi irodalmi nyelven (*Per Holmberger ja suohkansámiid giella*, 231–233) és angolul is összefoglalja (*Per Holmberger and the language of the parish Lapps*, 235–239).

Az összefoglalókat a források jegyzéke, valamint a feldolgozott irodalom követi (*Källor*, 241–256), végül függeléként egy svéd–lapp szójegyzék (*Appendix. Svensk-sockenlappsk ordlista*, 257–274) zárja. A modern svéd nyelvű címszavak után Holmberger jegyzékének sorszáma áll, majd ezután a lapp szó vagy kifejezés. Ennek alapján minden szó könnyen visszakereshető és gond nélkül azonosítható.

Örömmel értesültünk arról, hogy elkészült, és 2018 elején meg is jelent az uppsalai egyetemi könyvtár (UUB) Acta-sorozatában Lars-Gunnar Larsson új könyve. A könyv külalakja tetszetős; öröm kézbe venni! Borítóján részlet látható Holmberger kézírásos szójegyzékéből. Míg a svéd lappológus kollégák korábban a községi lapp informátorokat déli nyelvjárási beszélőknek tar-

tották, Lars-Gunnar Larsson tanulmányaiban egyre inkább abba az irányba terelte a diskurzust, hogy új megvilágításba kell helyezni e csoport nyelvjárási besorolását. Jelen monográfia ennek a hipotézisnek részletes bebizonyítása. Szerinte ezek a lapp emberek nem távolabbi vidékekről vetődtek oda, hanem mindig is ott laktak, csak magukra maradtak és elszegényedtek, de megtartották lapp nyelvjárásukat, amely keveredett a helyi svéd lakosság nyelvével. Azért hívták őket a svédek falusi/községi lappnak, mert a faluközösségeken belül éltek a svédek között. Szemben a nomád, réntartó lappokkal, akik szabadon nomadizáltak a tundrákon vagy az erdőkben. Hasznos lett volna egy közép-svédországi térképvázlaton bejelölni Holmberger tevékenységének helyszíneit (vö. pl. Larsson: Saami Speakers in Central Sweden. *Folia Uralica Debreceniensia* 12 [2005]: 61).

KERESZTES LÁSZLÓ

Riitta-Liisa Valijärvi – Lily Kahn: North Sámi. An Essential Grammar

Routledge, New York 2017. 286 l.

ISBN 978-1-138-83936-6

A Routledge Essential Grammar sorozat fennállása óta már számos nyelv¹ grammatikájának leírását bocsátotta a nyelvtanulók, nyelvek iránt érdeklődők, illetve az adott nyelvekkel foglalkozó szakemberek rendelkezésére. 2017-ben ebben az illusztris társaságban kapott helyet egy veszélyeztetett kisebbségi nyelv, az északi számi. Nem kell részleteznem, milyen jelentősége van ennek az adott nyelv szempontjából. Igazi hiánypótló munka született, mely révén a Norvégia, Svédország és Finnország területén – megközelítőleg húszezer északi számi által – beszélt nyelv átszakítja végre az anyaországok határait, s nemzetközi porondra lép. Eddig ugyanis a számi nyelv leíró nyelvészeti munkái az anyaországok nyelvein jelentek meg, azok közül is a legtöbb norvégul.² A számi nyelv angol nyelvű leíró grammatikája (tulajdon-

¹ 2017-ig: arab, kínai, cseh, dán, holland, angol, finn, német, görög, hindi, magyar, koreai, litván, modern héber, norvég, lengyel, portugál, román, szerb, spanyol svéd, thai, török, urdu.

² Néhány norvég nyelvű grammatika: Konrad Nielsen: *Lærebok i lappisk. 1. Grammatikk: lydlære, formlære, orddannelselære og syntaks samt tillegg*. Universitetsforlaget, Oslo, 1979; Klaus Peter Nickel: *Samisk grammatikk*. Davvi Girji O.S., Karasjoki, 1994; Harald O. Lindbach: *Nordsamisk minigrammatikk*. Indre Billefjord, Idut, 1999.

képpen bárminemű angol nyelven írt nyelvtankönyv, tankönyv) már régóta váratott magára, s ezt az űrt tölti most ki e szépen szerkesztett, igényes kötet. A finnugor nyelvek közül eddig csak az önálló államisággal rendelkező, (több) milliós nagyságrendű beszélővel rendelkező finn (1999/2015), magyar (2001/ 2008) és észti (2019) kapott helyet az Essential Grammar sorozatban. Ez tovább emeli az észti számi kötet jelentőségét.

A könyv öndefiníciója alapján – illeszkedve az Essential Grammar sorozat hagyományaihoz – azzal a céllal született, hogy a mai divatos szóhasználatlal élve „up to date” információk felhasználásával átfogó képet adjon a mai modern észti számi nyelvről.

A könyv széleskörű olvasói rétegnek készült: a szerzőpáros az észti számi nyelvvvel foglalkozó nyelvész szakemberek, illetve az iskolai keretek között tanulók vagy autodidakta nyelvtanulók számára kíván rendszerezett tudást biztosítani. Mint ahogy azt a sorozat címe is kijelöli, csupán a lényegesebb, fontosabb (esszenciális) nyelvtannal ismerkedhet meg az olvasó, így aztán feleslegesnek is tartja a recenzens olyan nagyobb volumenű, igen részletes munkával történő kontrasztív vizsgálat elvégzését, mint például a Klaus Peter Nickel és Pekka Sammallahti nevével fémjelzett *Nordsamisk grammatikk* (2011). (A mennyiségi különbség külsőre is jól látható: az említett mű majdnem kétszer olyan vastag, mint ez az új kötet.)

A szerzők, Riitta-Liisa Valijärvi és Lily Kahn a londoni University College oktatói. Valijärvi a finn, Kahn a sémi-hámi nyelvek tanára.³ Az Előszóban (*Preface*, xi-xii) a szerzőkről megtudjuk, hogy a kötetet a számi nyelv és kultúra iránt érzett kötődésük ihlette. Mindketten tanulták a nyelvet, vagyis egyikük sem anyanyelvi beszélő. A Köszönetnyilvánításból (*Acknowledgements*, xiii) kiderül, hogy munkájukat két számi nyelvtanár, a finnországi Outi Länsman és Ellen Pautamo lektorálta.

Az első fejezet, a Bevezető (*Introduction*, 1–12) az észti számi nyelvről ad egy igen vázlatos, mégis kompakt információs csomagot, amelyben a szerzők ismertetik az észti számi nyelv helyét a finnugor nyelvcsaládban; térképpel együtt adnak tájékoztatást a számi nyelv tagoltságáról. Elkerülve a számi nyelvek ~ nyelvjárások sarkalatos kérdését, a szerzők jelen esetben a variánsok (*variants*) formát használták. A fejezet harmadik alfejezetébe véleményem szerint túl sok mindent szeretettek volna bezsűfolni a szerzők. Be kell látni, hogy két oldalban bemutatni a számi kultúrát lehetetlenség, ezért is próbálták a szerzők kiemelni annak legfontosabb elemeit (pl. sámánizmus,

³ Riitta-Liisa Valijärvi a svédországi Uppsalai Egyetemen is oktat finnt, illetve finnugor nyelveket.

jojka, Johann Turi, Nils-Aslak Valkeapää stb.), ennek azonban az lett az eredménye, hogy kissé elnagyolt és rendszertelen lett a bevezetés záró egysége.

Ahogy a szerzők is megfogalmazták, grammatikájuk deskriptív jellegű (és nem preszkriptív), a tényleges beszélt nyelv leírására törekszik, és ahol azt szükségesnek tartják, felhívják a figyelmet a regionális, nyelvjárási⁴ különbségekre, hiszen az adott nyelvet kétnyelvű beszélők használják három ország területén, így elkerülhetetlenek bizonyos lexikális vagy grammatikai eltérések.

A könyv példaanyaga elsősorban online északi számi nyelvű forrásokból származik: tv és rádió csatornák (mint például az NRK Sápmi Norvégiában és az YLE Sápmi Finnországban), valamint a három ország területéről származó intézményi honlapok, blogok és fórumok anyagai.

A kötet felépítése a leíró nyelvészeti munkákhoz hasonló, viszont a fonológiával és a helyesírással foglalkozó fejezetet (*Phonology and orthography*, 13–26) követően a hangsúly egyértelműen a morfológia irányába tolódik el. Külön fejezetcímként a morfológia nem jelenik meg, hanem a fejezeteket a morfológiai szint egyes elemei jelölik ki: *Nouns* 27–59, *Adjectives* 60–68, *Pronouns* 69–109, *Numerals* 110–116, *Verbs* 117–173, *Adverbs* 174–212, *Adpositions* 213–223, *Conjunctions* 224–229, *Particles* 230–236. Az utolsó előtti fejezetben megjelennek – egy kis szintaxisként – az összetett mondatok (*Clauses*, 237–243), végezetül az északi számi szóalkotással (*Word formation*, 244–281) ismerkedhet meg az olvasó. A kötetet a források (*Suggested resources*, 283–284) és a szómutató (*Index*, 285–286) zárja.

A fejezetek kiválasztását, logikai sorrendjét talán kifogásolni lehetne, de a recenzens nem tartja érdemesnek, hiszen mint arról fentebb már esett szó, csak az alapvető számi nyelvtan ismertetésére vállalkozik a könyv, s hogy mi is egy nyelv nyelvtanának nélkülözhetetlen eleme, az enged némi szubjektív megítélést a szerzők részére.

Összességében a recenzens üdvözli a kötetet. Az angol nyelven írt északi számi grammatika megjelenésének jelentőségét nem lehet elégszer hangsúlyozni. A kötet nagyszerűsége egyszerűségében is rejlik. Minden fejezet jól szerkesztett, világos. A könnyebb megértést táblázatokba rendezett példaanyagok segítik. A szerzők igyekeznek egyensúlyban tartani az átadni kívánt ismeretmennyiséget. Ahol szükséges, részleteznek, de soha nem vesznek el a

⁴ Az északi számi két fő dialektusa a keleti és a nyugati nyelvjárás. A kötet minden nyelvi szinten törekszik a két dialektus között fennálló legfontosabb különbségek bemutatására.

részletekben. Az első, hangtani fejezetnek külön érdeme, hogy az északi számi hangokat IPA jelöléssel, illetve külön leírással is bemutatták a szerzők (pl. **i** /i/ or /i:/ close front unrounded), így hangzó anyag nélkül is érzékeltetik egy-egy hang értékét.

A mű úttörőként jelenik meg az északi számi nyelv angol nyelvű szakirodalmában, melyet a jövőben remélhetőleg angol nyelvű számi nyelvkönyvek, (északi) számi – angol/angol – (északi) számi szótárak fognak követni.

KELEMEN IVETT

**Hans-Hermann Bartens: Tschuden und andere Feinde
in der saamischen Erzähltradition**

Suomalainen Tiedeakatemia, Folklore Fellows' Communications 312.

Porvoo 2017. 183 l.

ISBN 978-9-514-11123-5

Határtalan a „Kelet–Nyugat” közti kapcsolatok változatainak a száma. A két csoport (kelet és nyugat) népeinek történetét az *Európé*-mítoszok már az athéni demokrácia előtt igazán sokféle összekapcsolásban írják le. Az ókori görögök felismerték, megfogalmazták és magyarázták: ők ugyan nem „nyugatnak”, hanem egyszerűen (európai) népnek tartották magukat, szemben az ázsiaiakkal. Ezen belül is másként viszonyultak a „trójaiakhoz”, Kisázsia népeihez vagy a perzsa birodalomhoz. Számukra Egyiptom egyszerre volt „Kelet” és „nem-Kelet”. Az *Oriens – Occidens* ellentétpár a kereszténység évszázadaiban már Róma és Bizánc határainak felelt meg. Világtörténeti összevetésük sokszor megfogalmazódott. A kezdeményező ilyen történettípológiát Johann Jakob Bachofen társadalomtörténeti művében adta, ám már Hegel történeti esztétikája és vallásrendszerezése is ezt a dichotómiát fogalmazta meg. Különösen ennek a dialógusnak folytathatósága érdekelte Goethét: *Orient und Okzident / Sind nicht mehr zu trennen* (Goethe: West-östlicher Diwan, 1819–1827).

Azt mondhatjuk: ahány Kelet, annyi Nyugat, illetve, ahány Nyugat, annyi Kelet található – ha e kapcsolatra vagyunk kíváncsiak.

Az ilyen szembesítések során, igazán ritkán foglalkoztak a számik/lappok kultúrájával, noha ez is igen kínálkozó példa. Ma a politikában és a tudományos kutatásban a *számi* elnevezést használjuk, a régebbi művekben a *lapp* szót találjuk. Maguk a számi csoportok ma a Kola-félszigettől (itt az orosz

pravoszláv egyház uralkodik) Észak- és Nyugat-Norvégiáig élnek (ahol az utóbbi évszázadokban az evangélikus államegyház működik, és ennek változásai, például az „ébredések” a számikra is hatottak). E hatalmas területen minden számi csoport ismeri a rabló ellenségről, és az olykor ezekkel kapcsolatban ártó hiedelemleányokról szóló történeteket. Ezekben is megtaláljuk a „Kelet–Nyugat” jellemvonásokat.

Magam is alig hiszem, hogy több mint fél évszázada kezdtem foglalkozni az ilyen számi történetekkel, amelyek legtöbbször *csúd*-nak nevezik az ellenséges szereplőket. Az ilyen történetek az egész számi nyelvterületen megtalálhatók, és a nyelvészeti, folklorisztikai, mitológiai kutatások sok szöveget gyűjtöttek és publikáltak. Úgyhogy ma jóval könnyebb áttekinteni ezt a szöveg hagyományt, mint fél évszázaddal ezelőtt.

A csúd-történetek (ritkábban más névvel is) nemcsak a számik körében ismertek, hanem a Baltikum északi részétől az orosz folklór északi területeiig, és az itt élő nem-orosz népekig. Magát a „csúd” szót sokszor és sokféleképpen használták, történeti, sőt régészeti módszerekkel elemezték. A legismertebb ilyen jellegű földrajzi elnevezés az oroszban a *Чудское озеро* 'Csúd-tó', amely azonban a balti finn nyelvekben „nem-csúd” etimológiájú (*Peipsi järv* 'Peipusz-tó').

Mostani dolgozatomban azonban a számik „csúd-történeteit” nem általában vizsgálom, hanem csak egy jellemző példát idézek.

Több évtizedes kutatómunka eredményeként a német finnugrista nyelvész, Hans-Hermann Bartens közzétette a számi csúd-történetek katalógusát: *Tschuden und andere Feinde in der saamischen Erzähltradition*.

Az ábécé betűivel jelölve (A-tól T-ig) a témákat és ezen belül számokkal jelölve a motívumokat: 20 témát és 156 motívumot sorol fel. Ezen belül az egyes változatokat és ezek csoportjait is jelöli. A német alaposságú munka az egész számi nyelvterületet veszi figyelembe, a legérdekesebbek szkolta-számi és kolai számi adatai.

A legismertebb ilyen témák: a számik vezetője az ellenséget pusztulásba vezeti (*A* téma), a természet erői pusztítják el az ellenséget (*C* téma), a számik vezetője vihart idéz elő (*D* téma), erős, névvel megnevezett emberek harcolnak az ellenséggel (*G* téma), a számik elmenekülnek az ellenség elől (*K* téma) – az ilyen történeteknek külön csoportjában a számik a föld alá bújnak –, ezt a föld alatti helyet az ellenség felfedezheti (*L*, *M*, *N* témák), az ellenség kegyetlenkedése (*O* téma), általában a harcok, a számik „királyai” (*R* téma). E történetek között sok az átmenet. Más számi elbeszélő műfajokban

is találunk hasonló elbeszéléseket. Az egyes történetek földrajzi megoszlása esetenként eltér egymástól.

Külön és érdekes kérdés az „ellenség” megnevezése. A legismertebb szó a *čudít* ’csúdok’, az egyes nyelvjárásoknak megfelelő változatokban. A másik szélteben ismert szó a *ruoššat* ’oroszk’. Váratlanul széles területen ismert a *gárjilat* ’karjalaiak’ megnevezés. A Kola-számik egyes települései a *csúd*, mások viszont a *svedy* ’svéd’ elnevezést használták. Gyakran összetett szavak jelölik az ellenséget: *ruoššačuhti* ’oroszcúdok’, *spedadjárčuhti* ’rablócsúdok’ – ez megoldás maga is sztereotíp jellegű.

A történetek nem adnak datálást, csak általában nevezik meg az események idejét: „régén, egyszer”. Ha nevek vagy helynevek fordulnak elő, ezek sem adnak pontos képet. Az öltözet, település, még a fegyverek megnevezése is elnagyolt, sztereotíp. Pusztán ezek alapján nem tudjuk verifikálni a történeteket. Annyi biztos, hogy az ellenséges csapatok a távolból, gyakran váratlanul érkeznek, célja a számik kirablása, elpusztítása, a települések megsemmisítése. Ugyanakkor mégsem hódítók, nem kísérik meg a maguk társadalmi berendezésének megszervezését a számik körében. A számik csak védekeznek, elmenekülnek, elbújnak, a lehető legkevesebb kapcsolatot tartják az „idegenekkel”. Szinte minden jövevényt veszedelmes idegennek tekintenek (legtöbbször indokoltan). Több történetben (pl. *G4*) az ellenség először magát kereskedőnek feltüntetve érkezik a számikhoz, majd a kikémlt településeket megtámadó idegenek vezetőjeként tér vissza.

A szövegadatok alapján könnyen gondolunk arra, hogy a „keleti” idegenek és a „nyugati” idegenek reciprok jellegűek. Csakugyan van adatunk arra, hogy a keleti számik „svédnek”, a nyugatiak „orosznak” nevezik az ellenséget. Ám ez a különbségtétel következtelen, és éppen az általános „csúd” megjelölés szinte az egész számi nyelvterületen megtalálható. Csak néhány esetben nyilvánvaló, hogy az elbeszélések „kelet–nyugati” különbségeket hangsúlyoznak. Sajátos északi számi (és lutheránus) történet (*T1–T2*), hogy az „oroszk” ellenség a templomokat akarja kifosztani. Egyik esetben két férfi érzéki csalódást okoz, azaz a rablók hol itt, hol amott levőnek „látják” a templomokat. A *T2* történetben egy varázsláshoz értő férfi a holtakat bízza meg azzal, hogy védjék meg templomukat (Tunes/Magerøy faluban). Ám ezt nem teszik meg, az „oroszk” betörnek, elrabolják az ezüsből készített „halidolt”, és az „oroszk főtemplomba” viszik. Az ezüst halat egyébként egy tengeri viharból való szerencsés korábbi megmenekülés votívjaként készítette a történet egyik szereplője. E történetben kelet és nyugat között az egyházi különbséget is kifejezik: mind maga az állandó épületként álló templom, benne a fogadalmi ajándék. (Maga a „lapp ezüst” – a számikkal folytatott kereske-

delem számára a 16. század körül készült dán és skånei ötvösmű, századok óta a tudományos kutatás homlokterében állt, és ötvösségtörténeti eszközökkel az egyes ezüst-tárgyak még datálhatóak is.)

Nem véletlen, hogy Bartens katalógusa elején „a lapp vezető” történeteit hozza. A legtöbbször Lávrekaš névvel nevezett hős (ritkán asszony) szakadékba, kőomlásba, zuhatagba vezeti a betörő és utat kereső ellenséget. Visszatérő motívum, hogy a pusztulást követő napon Lávrekaš visszatér a helyszínre, és az életben maradottakat is elpusztítja. Noha az északi és keleti számi területen különösen kedvelt a történet, az ellenség „társadalmi-katonai” milyenségét nem részletezik. Például gyalog vagy sítálpakon, olykor szánokkal, gyakran csónakokon érkeznek. Ezek alapján azonban nem lehet biztos kronológiát vagy geográfiát megállapítani.

Mint mindig az eleven néphagyományban, a variánsok egymástól elválaszthatatlanok, egyszersmind váratlan motívumok vagy szövegmegoldások bukkannak fel. Például az ellenséget különféle varázslással vagy varázsszöveggel semmisítik meg. Ezek között a tengeri madarak csőre csakúgy előfordul, mint három ezüstgolyó. A rézpáncélos vitézt úgy lehet megölni, hogy evőeszközére (kanál, villa, kés) lönek, és onnan jut az ellenség torkába a lövés. Egy történetben maga Lávrekaš a csúdok vezére (!), ám ő korábban titkos jelet váltott a számikkal (*F1–12*), fordítva veszi fel lábbelijét. Az ellenségek között említenek svéd és norvég katonaszökevényeket, mint kegyetlen gyilkosokat. A tengeri rablók elűzése után kincsük két számi (?) férfira marad.

A jelenetek egy régi halász-vadász kultúrát állítanak szembe egy „középkori” félkatonai csoporttal. Amikor a számik lönek: ez kimondatlanul is a keleti, régi módra nyíllal és íjjal történik. Ehhez képest a skandináv folklórban oly nevezetes „ezüstgolyó” (ezzel ölték meg XI. Károly svéd királyt) a nyugati élet fegyvereihez tartozik. Egyéb számi „fegyverek” viszont a dorongok, fejszék, lándzsák, bográcstartó állványok, a kikötött csónakok köteleinek elvágása. Persze sajátos és nem ősi fegyvereket is használnak: például egy számi lány ollóval szúrja ki az ellenség szemét (*F13*). A számi folklórban is kedvelt szereplők a rendkívül erős emberek, legtöbbször férfitestvérek. Az ellenség nem ismeri ki magát a „számi” éghajlati és időjárás körülmények között.

Most nem foglalkozom azzal, milyenek a hasonló, ám „kései” ilyen történetek. A legnevezetesebb köztük (*01*) az Arvidsjaur és Arjeplog templomai-ban a lelkészekkel együtt elégetett gyülekezetek története. Hagyományos motívumai ellenére is ez már a 19. században szélteben elterjedt történet volt, és az ellenség nem keleti vagy pravoszláv, noha több szöveg a „svédek” és *birkarlar* nevet említi – lásd Petrus (!) Laestadius 1833-ban megjelent beszámolóját az 1828 és 1832 közötti évek eseményeiről. Az is késeinek tekinthe-

tő, az ellenség azért jelent meg, hogy erőszakkal is keresztény hitre térítse Skandinávia számi lakosait.

Ami a nemzetközi távlatokat illeti, ezek méginkább váratlanok és végtelenek. Például egy szöveg „atamán”-nak nevezi az ellenség vezérét. A 09 téma variánsai szerint az ellenség arra szorítja a környékbeli számikat, hogy a mesterlövész fiú saját apja fejéről lőjjön le egy madártojást, vagy egy madár fejét. Tudjuk, ez a Tell Vilmos történet (amely különben az óizlandi sagákban is ismert, sőt az „Egil a mestervadász” történetnek óangol faragott ábrázolása is van). Saxo Grammaticus közismert történetként említi, és Észak-Európában meg Angliában igazán közkedvelt volt. Az A7 szövegben a hős a zuhogóba vezetett csúd hajókat sorsukra hagyva, maga egy merész szökelléssel egy sziklára ugorva menekül meg. Természetesen ez is a svájci Tell Vilmos történet párhuzamaihoz tartozik. Csak azt nem tudjuk, milyen módon ismerték meg a mesterlövész és az erőszakos uralkodó konfliktusáról szóló történeteket a számik és az ős-svájciak. A számi forma mindenképpen egy jól ismert megoldást képvisel.

Amikor Lávrekaš úgy vezeti vesztükbe a csúdot, hogy a hegyről a mélybe veti magát és az ellenséget – ezt a történetet a II. világháborús ellenállási folklórból csakúgy adatolhatjuk, mint Jókai *Rab Ráby* regényéből. Itt azonban nem tudok arra következtetni, mi a „keleti” és mi a „nyugati”?

Megnéztem a norvég, svéd, finn hiedelemmondák és történeti mondák katalógusait is. Sok az egyezés bennük a most tárgyalt lapp mondákkal. Viszont azok a keleti–nyugati aspektusok, amelyekre rámutattam, nincsenek meg bennük.

Most nem volt módom a csúd-kérdéssel, vagy a számi helyi és történeti mondák áttekintésével foglalkozni. Csupán bizonyos szövegek keleti–nyugati dichotómiáját említhettem. Azt, hogy ezek az idegenek által végzett pusztítások milyen mértékben tények, milyen mértékben pusztán narratívák – nem könnyű eldönteni. Bizonyos térformák, a sziklák elszíneződése többször is ilyen „csúd”-értelmezést kaptak. Azt viszont nem tudjuk: mikortól kezdve? A geológiai és történeti források tüzetes vizsgálata biztosan valamennyi támpontot adhat. Most csupán két fontos tényre hívom fel a figyelmet. E történetekben a csúdot nem egy hadsereget és államot, hanem kisebb-nagyobb fosztogató bandákat jelentenek. A másik tény az, hogy sosem az egyes számi csoportok kerülnek szembe egymással. Ezért olyan a keleti–nyugati ellentét a szövegekben, mint amilyen. És noha bizonyos nemzetközi motívumokat is említenek, a számi csúd-történetek nem külföldről átvettek, hanem a számi folklór sajátos alkotásai.

VOIGT VILMOS

Marjatta Palander – Helka Riionheimo – Vesa Koivisto (eds):

On the Border of Language and Dialect

Studia Fennica Linguistica 21.

Finnish Literature Society, Helsinki 2018. 259 l.

ISBN 978-952-222-916-8

A multidiszciplináris határ menti tanulmányoknak (Border studies) hosszú múltja van a Kelet-Finnországi Egyetemen, ahol a 'határ' (border) téma a különböző tudományágak, köztük a társadalomtudomány, a történelemtudomány, a kulturális stúdiumok és a nyelvészet képviselőit is foglalkoztatja. 2014-ben *On the Border of Language and Dialect* [A nyelv és nyelvjárás határán] címmel nemzetközi szimpóziumot rendeztek. Ebből az alkalomból született meg a jelenlegi kötet. A kötet tanulmányainak szerkesztői a Kelet-Finnországi Egyetem dialektológusai és kontaktusnyelvészei, az írások különböző nyelvtudományi területekről származnak. A minden egységre jellemző kulcsszó a 'határ': nyelv és nyelvjárás közötti, földrajzi, adminisztratív, kulturális és mentális határ.

A bevezetőben (*Creating and Crossing Linguistic Borders* [Nyelvi határok létrehozása és átlépése], 7–15) a szerkesztők megismertetik az olvasót azzal, hogy a különböző határok milyen hatást gyakorolnak a nyelvekre, dialektusokra, és milyen nyelvi változásokat eredményeznek. Röviden összefoglalják a kötetben szereplő cikkek tartalmát, és átfogó képet adnak az adminisztratív/állami határokról, amelyek néha hasonló nyelvi és kulturális területeket választanak el. Az országhatárok kettős természetűek, hisz mindkettő konvergenciát és divergenciát hoz létre: a határterületen belül beszélt nyelvváltozatok egymást befolyásolják és a konvergencia irányába fejlődnek, míg a határ másik oldalán beszélt nyelvváltozatok eltérnek egymástól, sőt akár egy új nyelvvé is fejlődhetnek. Az egyik ilyen példa a keleti finn dialektusok és a karjalai nyelv. Ezek nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz, mivel azonos eredetűek és dialektuskontinuumot alkotnak. Azonban a Finnország és Oroszország közötti határ megváltoztatta ezt a képet: a keleti finn dialektusok egyre közelebb kerültek más finn nyelvváltozatokhoz, míg az oroszországi karjalai nyelvváltozatokat erősen befolyásolta az orosz nyelv, miközben megőriztek sok régi jellemzőt is.

A második világháború eseményei és a legújabb politikai változások Európa nyelvi térképén is nyomot hagytak. A divergencia egy újabb közismert példája a szerb-horvát nyelv szétválása Jugoszlávia 1990-es összeomlása után.

A politikai határ hatásának szélsőséges példája azoknak a kisebbségi nyelveknek a veszélyeztetése és kihalása, amelyeket ugyanazon a közigazgatási területen beszélnek egy sokkal dominánsabb nyelv mellett, és amelyeknek nincs hivatalos státusa az adott országban. Erre tipikus példa a karjalai nyelv helyzete. Ezzel a témával a kötet három tanulmánya is foglalkozik (Vesa Koivisto, Niina Kunnas, Marjatta Palander – Helka Riionheimo). Karjalai nyelvváltozatokat Finnországban és Oroszországban beszélnek, a karjalai mindig elnyomott kisebbségi nyelv volt. A jelenlegi helyzetben egyre kevesebb beszélője van, annak ellenére, hogy az utóbbi években nyelvmegújító kezdeményezések tapasztalhatók. Oroszországban az orosz nyelv domináns szerepe nyelvváltáshoz vezetett, ugyanez a jelenség megfigyelhető Finnországban is, itt viszont a folyamatot segítette a finn és karjalai nyelv közötti közeli nyelvrokonság. A kötetben különös figyelmet kap a karjalai nyelv, mivel ez a FINKA projekt fő kutatási területe, így ezt a nyelvet több perspektívából vizsgálják, különös tekintettel a nyelvváltozatokra, a nyelv megmaradására és a dialektusokra. A tanulmányok és kutatási beszámolók egy többdimenziós, többnyelvű, változó nyelvi valóságról adnak képet, ahol a különböző határok és korlátok találkoznak, összefonódnak egymással.

Az adminisztratív határokkal ellentétben a nyelvi határok nem olyan élesek, a nyelvi határok ugyanis nem mindig esnek egybe az államhatárokkal. A svédek és a norvégek könnyen megértik egymást, de mivel külön országokban beszélnek, két különböző nyelvnek tekintik. Hasonló a helyzet Nyugat-Európában, ahol az országhatár választja el a nyelvjárásokat a nyugatnémet dialektuskontinuumban, így néhányat hollandnak, másokat németnek minősítenek.

Másrészről fel kell ismerni azt is, hogy a politikai és a nyelvi határok nem mindig jelentenek akadályt, hanem egyfajta hídnak, összekötő elemnek is felfoghatók. A történelem során a kereskedelem is olyan tevékenység volt, amely egyesítette az embereket, és sok kulturális, valamint nyelvi hatás terjedt el a kereskedelmi útvonalakon keresztül. A migráció és az utazás is olyan ősi jelenség, amely az egyének vagy nagyobb embercsoportok határátlépését eredményezi. A modern világban a nemzetközi együttműködés számos további formája egyesíti a különböző nyelveket és dialektusokat beszélő embereket.

A kötet első tanulmányában (*What's Old and What's New in Perceptual Dialectology?* [Régi és új dolgok a perceptuális dialektológiában], 16–37) Dennis R. Preston a perceptuális dialektológia fejlődését vizsgálja a korai időktől a mai napig. A rendszeres perceptuális nyelvjárás-kutatások a 19.

században kezdődtek, majd a 20. század közepétől indultak gyors fejlődésnek, főleg Hollandiában és Japánban. A perceptuális dialektológia egyfajta „népi nyelvészet”, melynek során azt vizsgálják, hogy a nem-nyelvészek (laikusok) hogyan, milyen jegyekkel azonosítják az egyes nyelvváltozatokat. A korai tanulmányok célja az volt, hogy megállapítsák: a nyelvi adatközlők a szomszédos dialektusokat a saját dialektusukhoz hasonlónak vagy különbözőnek tekintik-e, és ennek alapján lehet-e észlelni a nyelvjárás perceptuális vagy mentális határait. 1980 óta a perceptuális dialektológia módszere gyorsan fejlődött, különösen Dennis R. Preston munkásságának köszönhetően. A cikkében Preston többek között a következő kérdésekre keres választ: Milyen mértékben és hol térnek el a laikus és a szakértői határmezsgyék? Miben különbözik a beszéd nyelvtanilag vagy egyébként? Milyen nyelvi jeleket használnak az emberek a nyelvváltozatok azonosításában?

A második tanulmányban (*Language Borders and Cultural Encounters* [Nyelvi határok és kulturális találkozások/ütközések], 38–55) Johanna Laakso a határok szerepét nyelvi és nyelvészeti szempontból vizsgálja. A nyelveket általában a közösségi határok és az etnikai identitás határjeleként értelmezik. Ez a felfogás összhangban van azzal az elképzeléssel, hogy a nyelvek zárt rendszerek éles határokkal. Számos ideológiai, politikai és elméleti ok miatt ez a nézet sokáig uralkodott a nyugati kutatás- és nyelvpolitikákban. A 20. századi politikai változások azonban azt mutatják, hogy a nyelvi határok nem mindig élesek, és az embereket nem lehet egyértelműen olyan közösségekbe besorolni, ahol csak egy domináns anyanyelv létezik. A határ és a nyelv kérdését a tanulmány szerzője három szempontból közelíti meg. Az első határ mi magunk (US) és mások (THEM) között mint alapvető fogalmi eszköz létezik, amelynek segítségével az emberek felépítik társadalmukat és kultúrájukat. A második határ a természet és kultúra közötti, ahogy a történeti-összehasonlító nyelvészet tanította. Végül a harmadik határ a nyelvészet és a kulturális stúdiumok között húzódik.

Johanna Laakso a határok (főleg a nyelvhatárok) mesterséges és konvencionális voltát hangsúlyozza. Mint a szerző megjegyzi: azt, amit hagyományosan ugyanannak az egységes nyelvnek nevezünk, a gyakorlatban úgy valósul meg, mint ’nyelvváltozatok halmaza’. A többnyelvűség az évszázadok során a társadalmak velejárója volt, s úgy tűnik, a mai Európában ismét fontos tényezővé válik.

A nyelvek és dialektusok keveredésének figyelemre méltó példái a határ menti karjalai nyelvváltozatok, amelyekről Vesa Koivisto (*Border Karelian*

Dialects – a Diffuse Variety of Karelian [Határ menti karjalai dialektusok – a karjalai nyelv szétszórt változatai], 56–84) c. cikkében olvashatunk. A karjalai nyelvjárásokat az orosz határ közelében, az egykori keleti finn területeken beszélték. A karjalai és a finn közötti kapcsolat a határ menti Karjalában (*Border Karelia*) a 17. században változott meg, amikor sok karjalai költözött Oroszországba, és a területre finn nyelvű lakosság telepedett be, így egyfajta nyelvi kontinuum jött létre. A nyelvi határ mind földrajzilag, mind a karjalai és a finn nyelvhasználatban meghatározatlan volt. Ráadásul két dialektus is találkozott a karjalai határon: a tulajdonképpeni karjalai (*Karelian Proper*) és az aunuszi (*Olonets Karjala*). A köztük lévő határ is kontinuumot képez. A tanulmány áttekintést ad a határ menti karjalai nyelvjárásokról és a II. világháború előtt Kelet-Finnországban beszélt dialektusokról. Az ún. Határ-Karjala (fi. *Raja-Karjala*) 1621 után Svédországhoz tartozott. A terület, ahol a karjalai nyelvjárásokat beszélték, az országhatárok két oldalán voltak: Svédország (most Finnország) és Novgorod (most Oroszország) határán. A II. világháború után a karjalaiakat Oroszországból áttelepítették (evakuálták), szétszórták őket egész Finnországban, ezért nyelvi helyzetük romlott, ezt a helyzetet jól tükrözik az ismert demográfiai tények. A tanulmány bemutatja a karjalai nyelvet, a nyelvjárásokat, a nyelvi érintkezéseket a határ menti Karjalában, ismerteti a határ menti karjalai nyelvjárásokat és a beszélők második világháború utáni helyzetét, majd felsorolja a határ menti karjalai nyelvjárások jellemzőit, ismerteti az olvasót a rendelkezésre álló nyelvi anyaggal, áttekintést ad a határ menti karjalai nyelvjárások kutatásának történetéről, végül szót ejt a szóban forgó karjalai nyelvjárások helyzetéről a balti finn nyelvészet keretei között.

A negyedik tanulmány (*Imitating Karelian. How is Karelian Recalled and Imitated by Finns with Border Karelian Roots?* [Utánozva a karjalai nyelvet. Hogyan emlékeznek és hogyan utánozzák a határ mentéről származó finnek a karjalai nyelvet?], 85–122) kutatási beszámoló, amelyben Marjatta Palander és Helka Riionheimo számot ad a kutatás állásáról: a perceptuális dialektológia szemszögéből. Utánzásos feladat segítségével vizsgálja meg, hogyan emlékeznek a karjalai nyelvre a kitelepítettek, akiket Kelet-Finnországba költöztettek a II. világháború után. A karjalai a finn nyelv legközelebbi rokona, és napjainkban erősen veszélyeztetett Finnországban és Oroszországban is. A kutatási módszer szerint 32 (finn-karjalai) adatközlőnek utánzásos feladatot kellett végezniük egy interjú során. A közlőket arra kérték, hogy ismételjék meg a szavakat, mondatokat, amelyeket a szüleiktől, a nagyszüleiktől vagy más idős rokonaiktól hallhattak. A kísérlet célja az volt, hogy felfedezze, mi-

lyen hosszú mondatokat/szakaszokat képesek megismételni az adatközlők úgy, hogy ők maguk nem használják a nyelvet aktívan, és hogy mennyire autentikus az utánpótlásuk. A kísérlet feltárta, hogy a karjalai nyelv többnyire lexikálisan él az emberek emlékeiben, egy-egy szóként vagy rövid mondatként. Voltak azonban olyan informátorok is, akik spontán párbeszédet tudtak teremteni karjalai nyelven, vagy akár karjalaiul beszéltek az egész interjú során. Az eredmények alapján a kutatók azt sugallják, hogy a gyermekkori emlékek segíthetnek a nyelv revitalizációjában. A cikk a következőkben bemutatja a határ menti karjalai nyelv nyelvészeti és a történelmi hátterét, valamint nyelvjárásait. Az ezt követő rész áttekintést nyújt az utánpótlásról mint kutatási módszerről; adatokat mutat be és olyan kérdéseket tesz fel, amelyekre az utánpótlásos feladat segítségével keres választ. Ismerteti az eredményeket és csoportosítja az adatközlőket karjalai nyelvi készségük alapján. Fonetikai és fonológiai szempontból vizsgálja az utánpótlás beszédmódot, végül morfológiai és morfoszintaktikai elemzéseket ad.

Niina Kunnas tanulmánya (*Viena Karelians as Observers of Dialect Differences in Their Heritage Language* [A Viena-karjalaiak, a nyelvi örökségük nyelvjárásai különbségeinek észlelői], 123–155) a Viena-(fehér-tengeri v. észak)-karjalai nyelvjárásra összpontosítva képet ad arról, hogyan definiálják a beszélők saját nyelvüket. Ezt a karjalai nyelvet Északnyugat-Oroszországban, a finn határ közelében beszélik, és erősen veszélyeztetett nyelvnek számít. A 2005-ben közzétett statisztikai adatok (Karelistat 2005) szerint kb. 8 000 beszélője van, többségük 50 év fölötti. A terepmunkát két Viena-karjalai községben végezték: Kalevalában (ez járási székhely), és Jyskyjärvi-ben (ennek kb. 400-500 lakosa van). A kutatási anyag interjúadatokat és hallás utáni megértési feladatokat tartalmaz. A Viena-karjalai a tulajdonképpen karjalai nyelvnek az északi dialektusa, eltér a másik fő karjalai dialektustól, az aunuszi (olonyeci) karjalaitól. A cikk a nyelvészeti, a földrajzi és a mentális határokat is vizsgálja. A tanulmány számos kérdést vet fel: Milyen nyelvváltozatok léteznek a mai fehér-tengeri karjalai nyelvjárásokban a Kalevala nemzetiségi körzeten kívül? Ezek a dialektusok valóban mások, mint a kalevalai és jyskyjärvi változatok nyelvi közlői gondolják? A tanulmány megerősíti azt a korábbi feltételezést is, hogy a laikusok nem ismerik a nyelvészek által meghatározott nyelvváltozatok nevét. Kunnas azt állapította meg, hogy a Viena-karjalaiak számára a nyelvi határok meghatározása során rendkívüli fontos szerepet játszik a szókinés, valamint bizonyos fonológiai vagy hangzásbeli jellemzők. Az informátorok képesek voltak viszonylag kis hangzásbeli különbségeket is érzékelni a dialektusok között. Azt

észlelték, hogy a Viena-karjalaiak inkább /š/ hangot ejtenek, míg a karjalai déli nyelvjárásokban az /s/ sokkal elterjedtebb.

A cikk a következőkben ismerteti, hogyan definiálják a Viena-karjalaiak 'saját nyelvjárásukat'. Ezután bemutatja a hallás utáni értés feladat eredményeit, majd azokat a nyelvjárási különbségeket, amelyeknek a karjalai beszélők tudatában vannak. A cikk végén két függelék is található: az egyik személyes információkat ad a jyskyjärvi és kalevalai adatközlőkről, a másik pedig a hallás utáni értési feladat átírását tartalmazza olonyeci karjalai, tveri karjalai és lüdi nyelven, valamint a három szöveg angol fordítását.

A hatodik tanulmányban (*Reflections on the Schoolscape. Teachers on Linguistic Diversity in Hungary and Finland* [Gondolatok az iskolai nyelvi tájképről. Tanárok a nyelvi sokszínűségről Magyarországon és Finnországban], 156–190) Szabó Tamás Péter, a jyväsckyläi egyetem munkatársa a nyelvi ideológiát, a nyelvi sokszínűséget és az iskola szerepét vizsgálja. Értelmezi a 'sokszínűség' (*diversity*) és 'többnyelvűség' (*multilingualism*) magyarországi és finnországi fogalmát. A tanulmány terepmunkán alapul, amelyet nyolc magyar és finn iskolában végzett, olyan két országban, amelyek társadalmi és történelmi háttere jelentősen eltér. Magyarország általában standard nyelvű kultúrának számít, míg a mai Finnország kevésbé standardalapú. A kutatás célja, hogy értelmezési modelleket mutasson be az interjúk során felmerülő kategóriák (pl. az 'anyanyelv', 'idegen nyelv', 'standard', 'elfogadható', 'helyes', 'szabályszerű', 'hivatalos', 'hétköznapi, baráti') tekintetében. A kutatási anyag olyan diskurzusokból származik, amelyekben egy helyi tanár és a kutató bejárják az iskolaépületet, és ennek során megvitatják a nyelvi tájképet (*schoolscape*), tantermi berendezéseket, falakon lévő képeket és feliratokat mutatnak be. Az anyaggyűjtés általános és középiskolákban történt 2013-ban és 2014-ben. A kutatást a szerző kb. 2100 kép és több mint 10 órás hangfelvétel alapján végezte. Az interjúk nyelve Magyarországon a magyar, Finnországban az angol és a finn volt. A cikk röviden kitér a két ország közötti kulturális különbségek bemutatására. Tájékoztatót ad az adatgyűjtésben alkalmazott vizuális megközelítésről, a gyűjtött korpuszról és a kutatási kérdésekről. A példák elemzését vita és következtetések (*Discussion, Conclusion*) követik, amelyek ötleteket adhatnak az eredmények alkalmazásáról az oktatási gyakorlatban.

A hetedik egy kontaktusnyelvészeti tanulmány (*The Morphological Integration of Scandinavian and Saami Verbal Borrowings in Kven and Their Impact on Contact-Induced Language Change* [Skandináv és számi igei át-

vételek alaktani integrációja a kvén nyelvben, és hatásuk a kontaktus alapú nyelvi változásban], 191–221). Ebben Anna-Riitta Lindgren és Leena Niiranen a kvén nyelv igeragozásában és szókincsében mutatkozó kontaktusváltozatokat mutatja be. A kvén nyelv önmagában a nyelv és a dialektus határán mozog. A kvének Norvégia északi részének nemzetiségi kisebbsége. Nyelvüket korábban a finn távoli északi dialektusának tekintették, de 2005-ben autonóm nyelvnek ismerték el. Az Észak-Norvégiában beszélt kvén nyelv érintkezik a számival (amely a kvén távolabbi rokona), valamint a norvéggal és a svédvel (amelyek a skandináv nyelvcsaládhoz tartoznak). A kutatási anyag szóbeli és írásbeli forrásokon alapul. A kvének nyelve egy finn nyelvjárás leszármazottja, beszélőik a 18. és a 19. században költöztek Norvégiába. Mivel a nyelvjárást egy másik országban beszélték, és kevés vagy semmilyen kapcsolatban nem álltak Finnországgal, a nyelvváltozat eltér a finnországi finntól, noha az államhatár mindig átjárható volt. A tanulmány a nyelvi határok különböző fajtáira összpontosít, és a nyelvi kölcsönzést két forrásból vizsgálja. Egyrészt a két skandináv nyelvből: a norvégből és a svédből, másrészt a számi nyelvekből. A számi nyelvek és a finn számos strukturális hasonlóságot mutatnak, mint például a gazdag ragozási (inflexiós) és szóképzési (derivációs) rendszer. Ez a tanulmány a kölcsönzés (*borrowing*) különböző formáival foglalkozik, és bemutatja, hogy a kölcsönzési források egyértelmű különbségeket indukálnak. A tipológiaiailag különböző skandináv nyelvi kölcsönzések egyetlen inflexiós típusba integrálódnak, és ezek a nyelvi kapcsolatok nem követnek semmiféle helyettesítési mintázatot, sémát (a morfológiai mintákat veszik át a hanghelyettesítési párok helyett). Ezzel szemben a számi nyelvek hatása jóval sokrétűbb, és magába foglalja a számi átvételek sokféle inflexiós és derivációs típusba való integrálását, valamint a mintázatok különböző típusait. Így ez a cikk bizonyítja, hogy a két egymáshoz kapcsolódó nyelv közötti nyelvi határ nem olyan éles, mint a tipológiaiailag távoli nyelvek közötti. A tanulmány bemutatja a nyelv fejlődését, a nyelvi érintkezés és kölcsönzés elméleti hátterét, ismerteti a nyelvi adatokat és a kutatás módszereit, majd leírja az átvételi sémákat (*pattern replication*), végezetül levonja a tanulságokat (216–217).

A földrajzi területeket felosztó államhatárokon kívül több „néma” (*tacit*) nyelvi határ is létezik egyazon területen, sőt egyetlen városban belül is. Ez a fajta nyelvi határ nem földrajzi, hanem inkább szociális, demográfiai jellegű. Ennek egyik példája a régi helsinki szleng (*Old Helsinki Slang*), az alsóbb osztályok által beszélt városi finn nyelv, amelyet kezdetben a helsinki munkásnegyedekben beszéltek. Erről szól az utolsó, 8. tanulmány (*Lexical*

Mixing in a Conversation between Old Helsinki Slang Speakers [Lexikális keveredés a régi helsinki szlenget beszélők közötti diskurzusban], 222–252). Vesa Jarva és Jenni Mikkonen írása egy 1965-ben felvett, helsinki szlengben rögzített 65 perces szabad beszélgetést elemez, amelyen öt, 1899 és 1905 között született férfi társalgását hallani. A nyelvi adatközlők tisztában voltak azzal, hogy régi helsinki szlenget beszélnek, mivel maguk is a *slangikieli* (‘slang language, szleng’) szót használták. A helsinki szleng egy nem standard, szóbeli változat, amely jelentősen eltér az irodalmi normától (diakrón és szinkrón szempontból egyaránt). Ez nyelvjárási és kölcsönzött lexikai anyag keveréke, amely ötvözi a svéd (lexikális és strukturális) nyelvet a 19. század végén, 20. század elején Helsinkibe költözött vidéki lakosság dialektusaiból származó finnel. A helsinki szlengben a (főként svéd) kölcsönszavak mennyisége jóval meghaladja az átlagot, így ezt a magas kölcsönszavas kategóriába sorolhatjuk. A helsinki szleng lexikai anyaga a finn fonológiához igazodik, de olyan fonológiai jeleket is mutat, amelyek idegenek a finn nyelvben. A sokrétű eredete miatt a régi helsinki szleng átmeneti pozíciót foglal el egy kevert beszédforma és a finn irodalmi változat között. A cikk áttekinti a régi helsinki szlenggel kapcsolatos korábbi kutatásokat és az írásbeli forrásokat, bemutatja a régi helsinki szleng társadalmi-történelmi hátterét és a különböző nyelvek hatását, ismerteti az adatok elemzését és módszertanát. Végezetül elemzi az adatok lexikális, fonológiai és morfoszintaktikai tulajdonságait.

A munkát a kötet szerzőinek rövid bemutatása (*Contributors*, 253–255), angol nyelvű absztrakt (*Abstract*, 256), mutató (*Index*, 257–259), valamint a sorozatban (*Studia Fennica Ethnologica, Folkloristica, Historica, Anthropologica, Litteraria*) megjelent kötetek listája zárja.

A kötet precíz, komoly tudományos teljesítmény, többéves kutatómunka eredménye. A tanulmányok többségében a tájékozódást jól áttekinthető térképek segítik. Érdekes olvasmánynak bizonyul. Ajánlani tudom mindenkinek, különösen azoknak, akik érdeklődnek a karjalai nyelv és a kontaktusnyelvészet, valamint a nyelvpolitika iránt.

DENNICA PENEVA

Minna Saarelma-Paukkala:

Etunimikirja: suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2017. 268 l.

ISBN 978-952-222-831-4.

A 2017-ben megjelent *Etunimikirja: suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla* [Keresztnévkönyv: finn névadási trendek a 2000-es években] informatív olvasmány a finn névadási folyamatokról, a névdivatról, elsősorban a legutóbbi évtizedek statisztikái alapján. A szerző, Minna Saarelma-Paukkala a Helsinki Egyetem névtudományi docenseként dolgozik, emellett 2010-ben a finn névnapár szerkesztőjévé is megválasztották. Munkája során számos cikkben elemezte már a finn névadás jellemzőit, társszerzője a nagy sikerű *Nimistöntutkimuksen perusteet* [A névkutatás alapjai] c. könyvnek (Terhi Ainialával és Paula Sjöblommal, erről ld. Takács Judit ismertetését a FUD 15. számának [2008] 201–203. oldalain). Nevéhez fűződnek a *Nimipäiväjuhlat* [Névnapi ünnepek] (2006), *Nimi lapselle* [Név a gyerekeknek] (2007), *Koirien nimipäiväkirja* [Kutyák névnapkönyve] (2011), *Kissojen nimipäiväkirja: Viiru, Nöpö vai Kassinen?* [Macskák névnapkönyve] (2011) c. kötetek is.

Saarelma-Paukkala legújabb könyve az olvasó elé tárt bőséges névadási listák ellenére sem csupán egy száraz adathalmaz, a szerző a névadáshoz kapcsolódó szólásokkal, idézetekkel egészíti ki a listákat, valamint a finn névadás rendszerének fejlődéséről és a névadás hagyományairól is tájékoztatást nyújt. A műben nemcsak a finn névadási divat kerül elemzésre, hanem a különféle kisebbségek, többek között a svédek vagy arab bevándorlók által leginkább választott nevekről is találunk információkat, de találkozunk a házi kedvencek körében leginkább elterjedt névadási szokásokkal is. A könyv végén egy utónévlista is rendelkezésünkre áll, ami a Finnországban 2015-től ismert utónéveket tartalmazza, ill. azok névnapjait külön bontásban nemek és eredetük szerint (finn, finn-svéd, ortodox és számi eredetű nevek).

A könyv első fejezete (*Mistä suomalaisten etunimet tulevat?* [Honnan jönnek a finnek keresztnevei?], 13–32) visszatekintés a finn névadási hagyományokra. A régi finn nevek kutatása meglehetősen nehéz feladat, hiszen írott emlékek hiányában ezeknek a neveknek a nagy része hamar feledésbe merült. Az első finn személynevek csak az 1300-as évekből fennmaradt dokumentumokban szerepelnek, ezek már a kereszténység felvétele után keletkeztek, így a kereszténység előtti nevekre csak következtetni lehet (ilyen a *Lempi*, *Mieli*, *Toivo*, *Ilma*, *Kulta* stb. – ezek a nevek közszókból keletkeztek, vö. *lempi* 'szerelem', *mieli* 'kedv', *toivo* 'remény', *ilma* 'levegő', *kulta* 'arany'). A keresztény vallás terjedésével a bibliai nevek lassanként kiszorí-

tották az ősi finn neveket. A bibliai nevek írásmódja gyakran szokatlan volt a finn anyanyelvűek számára, emiatt különböző hanghelyettesítésekkel és rövidítésekkel próbálták azokat beilleszteni a saját nyelvükbe, pl. *Antti* (*Andreas*), *Lauri* (*Laurentius*), *Martti* (*Martinus*), *Katri* (*Katarina*), *Kerttu* (*Gertrud*), *Silja* (*Cecilia*). A névadási trendekből következtetni lehet Finnország más országokkal való egykori kapcsolataira, illetve a vallási nézetekre. A reformáció idején a keresztény nevek is kisebb változásokon estek át, míg később az orosz nagyhercegség idején számos nemzetközi nevet is átvettek a finnek. A reformációval elterjedt nevek latinosan íródtak. Ilyenek voltak például a *Barbara*, *Christina*, *Euphemia*; *Adrianus*, *Bonifacius*, *Franciscus*. Az orosz nagyhercegség korában az orosz uralkodócsalád neveit is szívesen adták, ekkor sok *Alexandra*, *Olga*, *Mikael* és *Alexei* került bejegyzésre. Érdekességként említi a szerző, hogy míg Finnország nagy részén az 1500-as évekre szinte kivétel nélkül a keresztény gyökerű nevek voltak jellemzőek, addig a karjalai és a számi területen jóval tovább éltek a pogány eredetű nevek. (A finn személynévek történetéről magyarul ld. Maticsák Sándor – Buzgó Anita: A finn személynévek történeti rétegei. In: Vörös Ferenc (szerk.), A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynévek. Savaria University Press, Szombathely, 2013. 95–108.)

A második fejezet (*Etunimet 1900-luvulla* [Keresztnevek a 20. században], 33–56) a 20. század névadási trendjeivel foglalkozik. A névadás divatjában gyakran megfigyelhető az adott ország politikai helyzetének hatása, így például amikor Finnország a függetlenség eléréseért harcolt, előtérbe kerültek a régebbi, történelmi nevek, pl. *Kyllikki*, *Tellervo*, *Jouko*, *Tapio*, de jellemzőek voltak a katolikus (pl. a *Maria* és változatai: *Marja*, *Maija*, *Mari*, illetve az *Eeva*), illetve a görög (pl. *Teemu* < *Nikodemus*) és ortodox keresztnevek is, természetesen elfinnesített formában. Ebben az időszakban jellemző volt a két keresztnév adása. A leggyakoribb első nevek az 1900-as években a nőknél az *Anna*, *Aino*, *Eeva*, *Ritva* és a *Tuula* voltak, a férfiaknál a *Matti*, *Erkki*, *Timo*, *Antti*, *Kari* vezetett. Második névként a *Maria*, *Anneli*, *Helena*, *Kaarina*, *Marjatta*, illetve a *Juhani*, *Olavi*, *Johannes*, *Antero*, *Tapani* volt a leggyakrabban választott öt név. Később divatba jöttek a kötőjellel összekapcsolt kettős keresztnevek. Ilyen például: *Anna-Liisa*, *Marja-Leena*, *Marja-Liisa*, ill. *Veli-Matti*, *Juha-Pekka*, *Jukka-Pekka*.

A harmadik fejezettől kezdve (*2000-luvun nimitrendit* [A 2000-es évek név(adási) trendjei], 57–102) a könyv a közelmúlt névadására fekteti a hangsúlyt. Megismerkedünk a finn nemzetiségűek névrendszerével, illetve az ezredforduló leginkább közkezdvelt neveivel, majd betekintést nyerünk a keresztnevek területi és szociális változásaiba is. A 2000-es években jelentősen

megnőtt a Finnországba bevándorlók száma. Az ő neveik, ill. a gyerekeiknek adottak hatással vannak a névadatbázisra, így pl. a 2004–2014 közötti statisztika alapján a hagyományosabb (*Aino, Saara, Toivo, Veikko*) nevek mellett felbukkan az *Aisha, Fatima, Frida, Leo, Otto, Rasmus, Ibrahim* és *Ahmed* is. Maguk a finnek előnyben részesítik a régi és az újonnan létrehozott finn neveket, de kezdenek népszerűvé válni a nemzetközi keresztnevek is, pl. *Stella, Emma, Sara, Emil*. A névadási divatban leginkább az új női nevek kezdenek meghonosodni, a szülők névadási preferenciáját pedig gyakran befolyásolják ismert személyek nevei (*Sofia, Robin, Minea, Viivi*). A nemzetközi és újonnan regisztrált utónevek kapcsán az úgynevezett unisex nevek problémája is felmerül (*Sulo, Paju, Ruu, Kaino, Rauni, Tuisku*).

A finn anyanyelvűek névadása mellett Saarema-Paukkala a különböző kisebbségek által adott neveket elemzi a 4. fejezetben (*Suomen vähemmistöryhmien etunimet 2000-luvulla* [Finnország kisebbségi csoportjainak keresztnevei a 2000-es években], 103–130). Információt kapunk a svéd-finn, a számi és az ortodox családok névadásáról. A bevándorlás fokozódása miatt a szerző figyelmet fordít egyrészt a különböző bevándorló népcsoportok, illetve a vegyesházasságok során létrejött többkultúrjú családok névadási szokásaira is. A svéd-finn kisebbség kedvenc nevei 2016-ban az *Ellen, Emma, Saga, Molly, Alma*, illetve az *Adrian, Emil, Lucas, Hugo* és *William* voltak. A számiknál a *Sara, Siiri, Anna, Elle* és az *Antti, Oula, Paulus, Ánte* voltak a legnépszerűbbek. Az ortodox névrendszerben egyetlen keresztnevet adnak, ami gyakran bibliai személy vagy ortodox szent neve. Ilyen például: *Anna, Lidia, Marfa, Olga, Vera*; ill. *Arii, Joann, Petr, Simeon*.

Ezután a névadásra vonatkozó hivatalos törvényekkel ismerkedhetünk meg (*Hyvä nimi lapselle* [Jó név a gyerekeknek], 131–148), majd a szerző tájékoztatást nyújt a névadási hagyományokról és azok változásairól. A névadási hagyomány alapvetően két részre oszlik, vannak, akik kifejezetten divatos, nem finnes neveket adnak, míg a másik tábor ragaszkodik a régebbi nevekhez, amelyeket nem ritkán valamilyen példakép (felmenő, a szülők által tisztelt ember, rokon, keresztszülő) után adnak. A fejezet végén hasznos tanácsokat találunk a születendő gyerek elnevezésével kapcsolatban.

A könyv következő részében (*Iloista nimipäivää! – Suomalainen nimipäiväkuulttuuri* [Boldog névnapot! – A finn névnapok kultúrájáról], 149–190) a finn névnapok kultúrájáról kap információt az olvasó: a névnapok kialakulásáról és a régi névnapok szokásokról, összehasonlítva ezeket a napjainkban leginkább használt, közösségi oldalakon keresztül történő névnapok jókívánságokkal. Ezen kívül megismerkedhetünk azzal a folyamattal, amelynek során egy újonnan bejegyzett név a kalendáriumba kerül, és ahogy az addig névnap nél-

kül létező nevek is kijelölt helyet kapnak a naptárban. A névnaplókat itt szintén finn, finn-svéd, ortodox és számi felosztásban elemzi a szerző, de a fejezet végén betekintést kapunk a különböző háziállatok neveit tartalmazó kalendáriumokba is. Utóbbi szerint a leggyakoribb kutyanévek a *Jakke*, *Bella*, *Hekku*, *Caesar*, a macskáknál *Miisu*, *Mouru*, *Mökö*, *Kissi*, *Lumipallo* a sorrend, míg a lovak leggyakrabban a *Hurja*, *Kiltti*, *Lauha*, *Maltti* neveket kapták.

A hetedik fejezet (*Eurooppalaiset ja amerikkalaiset nimitrendit* [Európai és amerikai név(adási) trendek], 191–210) az európai és amerikai névadási trendeket, illetve azok hatását tárgyalja a finn névadási szokásokkal összehasonlítva. Először a nyugati nevek térhódításáról olvashatunk, majd a 2000-es évek kedvelt észt, svéd és amerikai neveiről.

Az utolsó fejezet (*Etunimet muualla kielessä* [Keresztnevek a nyelv más területein], 211–238) a keresztneveknek a nyelv különböző területein való előfordulásait elemzi. Először a becenevek kialakulásáról olvashatunk, majd a keresztnevek családnevekként történő használatáról (*Nousiainen*, *Pentikäinen*). A helynevekben (*Juhola*, *Mikkola*, *Loviisa*, *Mikonkatu*) és a kereskedelemmel kapcsolatos elnevezésekben is találhatunk keresztneveket (pl. márkanévek, vállalkozások: *Raija Järvi Oy*, *Sampo Pankki*). Végül a keresztnevek köznevesülését, frazémákban való megjelenését elemzi a szerző (pl. *ovimikko* 'ajtónálló', *Matti kukkarossa* 'Matti az erszényben = elfogyott a pénz', *unijukka* 'hétalvó').

A könyv végén a már említett névnapló (*Nimipäivälistat* [Névnaplisták] 239–261), valamint a szerző által felhasznált irodalom jegyzéke található.

Minna Saarelma-Paukkala könyve a nem szakmabeli olvasók számára is érthetően, élvezhetően tájékoztat a finn névadás szokásairól és a 2000-es évek névdivatjáról. Kifejezetten hasznos olvasmány azoknak, akik a közelmúlt névadási trendjeire kíváncsiak. Külön érdekesség, hogy a kötet a napjainkban egyre fokozódó bevándorlás következményeként elterjedt külföldi eredetű neveket is vizsgálja, s a manapság jelentősebbé váló, de eddig ritkán tárgyalt kisebbségek névadási gyakorlatát is figyelembe veszi.

JUHOS MERI

Dyekiss Virág: Vándorol a hang.
A nganaszan hagyományos világkép a folklórszövegek tükrében
Uralisztikai tanulmányok 22. Budapest 2018. 265 l.
ISBN 978-963-489-031-7

Az ELTE Finnugor Tanszékének Uralisztikai tanulmányok című kiadványsorozatában immár 35 éve jelennek meg különböző szakmai munkák a finnugrisztika és a néprajzkutatás területéről. Egy ilyen meghatározó múlttal rendelkező sorozat legújabb kötete, a *Vándorol a hang* tehát méltán érdemel figyelmet.

A könyv szerzője Dyekiss Virág néprajzkutató, az ELTE Néprajztudományi Intézetének munkatársa. A jelenlegi kiadvánnyal azonos című doktori disszertációját 2015-ben védte meg. A nganaszan kultúrával és hitvilággal már csaknem 15 éve foglalkozik.

Mint ahogyan arról a cím is árulkodik, a mű célja, hogy a nganaszanok folklórszövegeinek mélyebb elemzésével feltárja a szövegek mögött rejlő általános gondolkodásmódot, a népcsoport világképének szerkezetét. A munka tagolása nagyon aprólékos. A fejezetek hossza egy és tizenkét oldal között mozog. A tárgyalt témák olyan mértékben függenek össze és következnek egymásból, hogy más, nagyobb fejezetekre való bontásukkal megtörték volna a munka dinamikáját.

A munka első, tudománytörténeti részében, a kötet nyitányaként a nganaszanokkal foglalkozó hazai és nemzetközi kutatásokat foglalja össze a szerző a 18. századi kezdetektől napjainkig. Ezt a nganaszanok rövid ismertetése követi, nagy hangsúlyt helyezve életmódjuk bemutatására.

A *Vándorol hang* első nagyobb egységében a szerző a nganaszan folklórszövegeket mutatja be. Tartalmi alapon (pl. eredetmonda vagy imaszöveg) csoportokat hoz létre, ez adja a munka későbbi szakaszában is a tagolás alapjait. Ezt a létrehozott alcsoportok jellemzőinek felvázolása követi, majd később ezek lesznek a második tartalmi egység kiindulópontjai is.

A második szakasz tekinthető a munka fő fejezetének. Ez mind témájára, mind pedig terjedelmére igaz. A rengeteg alfejezetre tagolt, terjedelmes második rész a nganaszanok folklórszövegekből megismerhető világképének részletes bemutatására vállalkozik.

A nganaszan hitvilág bemutatásának kezdő lépéseként Dyekiss elsőként a nganaszanokat körbevevő földrajzi formákat és jelenségeket mutatja be. Ide olyan témák és fogalomkörök tartoznak, mint a természeti környezet, azon belül a domborzati és vízrajzi viszonyok; az égitestek (a nap és a hold); lég-

köri jelenségek (pl. a köd vagy a szél); természeti elemek (tűz és víz). Külön kategóriát alkotnak a nganaszanok által ismert betegségek.

Az ezt követő fejezetben a kultúrhős és ellenpárja, a tréfacsináló, csínytevő (trickster)⁵ nganaszan folklórban elfoglalt helyéről tudhatunk meg többet. Különösen jelentős ez a fejezet abból a szempontból, hogy e két központi folklórszereplő egymáshoz való viszonyát és annak összefüggéseit a témakört vizsgáló tanulmányok között elsőként láttatja másként a szerző, ugyanis a szibériai népeknél a kultúrhős és a trickster szerepét egy személy is betöltheti – és a nganaszanoknál be is tölti.

A testrészekről, szervekről, valamint az ettől elválaszthatatlannak tartott lélekről szóló fejezetek külön egységet alkotnak. A nganaszan mondavilágban különleges attitűdök kötődhetnek egyes testrészekhez vagy testi tulajdonságokhoz. Ilyen például a hősökhöz kapcsolódó testmagasság. Szintén ebben a fejezetben tér ki a szerző a különböző ruhadarabok, öltözetek és a viselőjük nganaszanok által feltételezett kapcsolatára is. Ilyen például a férfiak által viselt bundára erősített rénszarvasfarok (*szongoku*) is. Amennyiben a *szongoku* eltávolításra kerül, a viselője megbetegszik, és csak akkor gyógyul meg, ha visszavarrják.

Az ezt követő fejezetekben a szerző bemutatja a nganaszanok rituális évének felépítését, a különböző ünnepeket, szertartásokat és azok menetét. Ezeknek egyik központi eleme a különféle áldozatok, áldozati szertartások bemutatása. Dyekiss ismerteti az áldozati alkalmakat és módokat, valamint ezek különböző megjelenését a folklórszövegekben.

A nganaszanoknál fontos szakrális pozíció a sámánoké, akikről természetesen külön fejezet szól. Itt megismerhetjük ennek a fontos tisztségnek a kiválasztódási módszerét, hogyan is válik valakiből sámán. Megtudhatjuk, milyen feladatok járnak ezzel a tisztséggel; milyen eszközök állnak a sámán rendelkezésére egy-egy szertartás alatt; miként zajlik egy sámánszertartás. A szerző a sámánság történetéről, az úgynevezett sámáncsaládokról is plasztikus képet nyújt az olvasónak, megemlékezik a sámáncsaládok kialakulásáról és egymáshoz való viszonyokról is.

Az olyan zord körülmények között élő népek esetében, mint a nganaszan, természetes, hogy a halál a mindennapi élet része, és így ez is a mondaviláguk szerves részét képezi. Dyekiss ezért külön fejezetben mutatja be a halál

⁵ Univerzális archetípus. Legtöbbször isteni, félisteni vagy mágikus hatalmú lény. Általában férfi, de viselhet androgün vonásokat is. Rendszerint a kultúrhős ellenpárjaként jelenik meg, vö. Odin – Loki, Hermész – Apollón. Tetteik mozgatója a csínytevés, a kultúrhős kétbalkezes leutánzása.

témakörét. A nganaszanok hitének két dimenzióját ismerhetjük fel. A természeti népeknél megfigyelhető mágikus gondolkodás nyomán a halálhoz kötődő babonák dimenziója elsődleges a mondákban, ahol bizonyos dolgok előjelezhetik a hirtelen, váratlan halál bekövetkeztét. Ilyen előjel lehet például valamilyen álmom. A halált egyféle büntetésnek is tekinthetik: ha valaki a közösség számára nem elfogadható dolgot tesz, akkor halállal lakol. A halál második értelmezési dimenziója a temetés maga, az azt megelőző és azt követő idő, illetve olyan dogmák és szokások, amik a nganaszanoknál a gyász folyamatát szabályozzák. Ezt az egységet a halottak világáról szóló rövid ismertetés zárja.

Az ezt követő tartalmi egység a *kojkákkal* foglalkozik. A *kojkák* lehetnek szellemek, istenek vagy bálványtárgyak is. A szerző ismerteti a különböző *kojkák* elnevezéseit, sajátosságait és használati módjukat. Bemutatja a folklórszövegekben előforduló *kojkák*hoz kapcsolódó hagyományokat és hiedelmeket. S végül kitér a *kojkák* szerepében feltűnő egyéb tárgyakra is.

A következő fejezetben a nganaszanok által megismert idegen népek folklórszövegekben való előfordulásáról kaphatunk képet. Itt megtudhatjuk, hogy milyen népekkel érintkeztek a nganaszanok, és milyen különböző attitűdök kapcsolódnak a népi emlékezetben ezekhez a népekhez, népcsoportokhoz. Szintén ebben a fejezetben van szó olyan mitikus népekről, amelyek csak a folklórban léteztek, mint például a vörösréz-emberek vagy a fej nélküli emberek.

Az utolsó fejezet az egész mű közel egyharmadát teszi ki. Itt a szerző a különböző állatoknak és növényeknek a nganaszan kultúrában elfoglalt szerepével foglalkozik. Ezek az állatok nagyon fontos szerepet játszanak a nganaszanok életében, így hitvilágukban, folklórszövegeikben is jelentős szerepet kapnak. Az első és legfontosabb állat a rénszarvas, ezután következik a kutya, a különböző ragadozók (medve, farkas, róka), majd a madarak, halak és rovarok.

Az összefoglalásban a szerző könnyen érthető és lényegre törő módon summázza a nganaszanok világnézetének legfontosabb jellemzőit, táblázatban ismertette a világrendszerük felépítését és kulcsszereplőit. A kötet igen alaposan, ugyanakkor olvasmányosan dolgozza fel a nganaszan folklór és hitvilág témakörét. A folklórszövegekből vett idézetek, az ábrák és táblázatok segítik a további megértést, és tovább gazdagítják az olvasónak a nganaszan hitvilágról kapott képét.

BAKSA MÁTÉ – PUKÁNSZKY ALEXANDRA

Ladányi Mária: Alaktan**In: Imrényi András – Kugler Nóra – Ladányi Mária –
Markó Alexandra – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor: Nyelvtan**

Osiris Kiadó, Budapest 2018. 501–660.

ISBN 978-963-276-291-3

Bevezetés

Az *Osiris Nyelvtan* meglehetősen nehéz opus, konkrét és átvitt értelemben is: nemcsak súlyra nehéz (könyhai mérlegemen 1117 grammot nyom), hanem hosszú és fajsúlyos olvasmány is, amely – megítélésem szerint – a magyar nyelvről szerzhető legújabb ismeretek egyik legfontosabb forrása, összefoglalása.

Ladányi Mária, az *Osiris Nyelvtan Alaktan* című fejezetének szerzője nehéz feladatra, a mai magyar nyelv morfológiájának részletes kifejtésére, széles körű leírására vállalkozott. A morfológiai rendszert a funkcionális kognitív nyelvészet elméleti keretében és annak módszertanával írja le, ami (kissé leegyszerűsítve) azt jelenti, hogy a szerkezetet és a funkciót egységben tárgyalja, tehát a nyelvi szerkezeteket formai és jelentésbeli hálózatban mutatja be. Figyelemre méltó a szerzőnek az elmélet és az empiria szerves egységének megteremtésére irányuló törekvése: az elméleti alapvetés pontos és részletes, s a választott elméleti keretben leírt nyelvi jelenségek mindig élő kapcsolatban vannak a nyelvi gyakorlattal, az élő beszéddel és a nyelvet használó emberrel.

Az élőnyelvvél való kapcsolat különösen az elemzésekben figyelemre méltó: nem laboradatokat használ, nem konstruált példákkal dolgozik, hanem a nyelvhasználatban ténylegesen előforduló szavakat, szerkezeteket vizsgálja. Adatait többnyire a Magyar Nemzeti Szövegtár hatalmas korpuszából veszi, eddig nem szótározott neologizmusokat is vizsgál. Leírásaiban, elemzéseiben *a posteriori* jár el: az elméleti előfeltevéseket a nyelvi tények ismeretében bátran pontosítja, a kategóriákat több esetben is újraértelmezi, előfordul, hogy megcáfolja a korábbi állásfoglalásokat. Korpusza impozáns méretű, az adatok feldolgozottsága megbízhatónak tűnik.

Ladányi Mária a *Bevezetés*ben is hangsúlyozza, hogy a morfológia részterületei szervesen kapcsolódnak egymáshoz és más grammatikai részdiszciplínákhoz, pl. az inflexiós morfológia szorosan kötődik a mondattanhoz, a szóalkotási morfológia a nyelv szókészletével (lexikonával) mutat szoros összefüggést, a szavak lehetséges morfológiai felépítése és mondatbeli viselkedése pedig nagymértékben összefügg a jelentéskategóriákkal. A nyelvi rendszer minél teljesebb megismertetése végett a szerző gyakran mutat fel

kapcsolódási pontokat a részdiszciplínák között. A szövegben lévő gyakori előre- és visszautalások, finom átkötések, a szakirodalmi hivatkozások, a sok lábjegyzet, valamint a legfontosabb információkat áttekintő fejezetvégi összefoglalások mind-mind a nyelvi rendszer megismerését, illetve a részrendszerek közötti összefüggések szemléltetését teszik lehetővé, azt szolgálják.

Szerkezet

Az *Alaktan* című fejezet a *Bevezetést* (503) követően tíz fejezetben, 159 oldal terjedelemben mutatja be a magyar nyelv morfológiáját (ez a terjedelem egyébként az egész kötet 13,8%-a). A legrövidebb részfejezet négy oldal hosszú (*A magyar morfológia eszköztára*), a leghosszabb pedig a szóalkotás módjait taglaló, 35 oldalas összefoglalás (*Szóalkotásmódok*). A fejezetek átlagos terjedelme 15–16 oldal.

A fejezetek rendszer- és paradigmaleírást tartalmaznak, amelyek szemantikai funkcióleírásokká szélesednek ki minden esetben. Ezek a leírások jelentős eredményeket mutatnak a részkérdésekben és általános tekintetben is, jelezve a funkcionális kutatások által megnyitott új nyelvtudományi lehetőségeket.

A második (*Szavak, szóalakok és szóelemek*, 504–514) és a harmadik (*A magyar morfológia eszköztára*, 515–519) fejezetben a szavak belső szerkezetével kapcsolatos legfontosabb fogalmak (pl. nem toldalékolható és toldalékolható szavak, töszavak és összetett szerkezetű szavak, tö- és toldalékmorfémák, morféma-alternánsok, szabad formák, kötött formák, grammatikai jelentés, lexikai jelentés) és definícióik kapnak helyet.

A toldalékolásról (mint a szavak és szóalakok létrehozásának prototipikus módjáról) szólva Ladányi az inflexiós és derivációs toldalékok kötött sorrendjére Bybee szemantikai relevanciaelvé alapján ad magyarázatot, és kitér a grammatikai jelentések más, nem prototipikus módon történő kifejezésének lehetőségeire is, pl. a szóalakok és a mondattani szerkezetek között elhelyezkedő morfológiai szavakra (amelyekben a grammatikai jelentések analitikus kifejeződésének eszközei pl. a segédigék vagy a névutók) és a reduplikációra is.

Az *összetett morfológiai egységek* (4. fejezet, 520–531) szemantikai és alaki elemezhetőségéhez a szerző Dressler (1987) jelöltségi elméletét használja fel. A jelöltség ebben az értelmezésben az emberi percepcióval, illetve a nyelvi egységek fogalmi feldolgozhatóságával van összefüggésben. Fogalmilag az a nyelvi egység dolgozható fel a legkönnyebben és legközvetlenebbül, amely megfelel annak az összefüggésnek, hogy a szemantikailag jelöletlen(ebb), vonatkozási pontként szolgáló alapértelmezés (pl. egyes szám,

alanyeset) morfológiailag is jelöletlen(ebb), míg a szemantikailag jelölt egység morfológiailag is jelölt(ebb) (pl. többes szám, tárgyeset).

Ebben a fejezetben a szerző a továbbiakban részletesen foglalkozik az összetett nyelvi kifejezések feldolgozásával kapcsolatos szerkezeti ikonikus-sággal, az alaki és szemantikai transzparencia kérdéseivel, a fejezet végén pedig az összetett morfológiai egységek komponenseit (a morfémákat) jellemzi meghatározott szempontok (1. tartalmasság és sematikus-ság, 2. autonómia és függőség, 3. kapcsolhatóság más elemekhez) alapján.

Az 5. fejezetben (*Morfológiai szerkezetek, konstrukciós mintázatok, sémák*, 532–544) a szerző arra keresi a választ, hogyan általánosíthatók az azonos szerkezetű és azonos szerkezeti jelentésű összetett morfológiai egységek közös alaki és jelentésbeli tulajdonságai sematikus morfológiai mintázatokban, és melyek azok a jellegzetes morfológiai sémák, amelyek az adott nyelvben előfordulhatnak. Mindez azért is érdekes és izgalmas, mert ezek a sémák mintaként szolgálnak az újabb nyelvi kifejezések (az új szavak vagy szóalakok) számára, hiszen azok általában valamilyen séma megvalósulásaként értelmezhetők.

A gyakoriság két típusa közül a példánygyakoriság értelmezéséhez a Magyar Nemzeti Szövegtár 2014-es korpuszából a nem produktív *-mÁny* képzős szavak közül a *nyeremény*, a *szerezmény* és az *érzemény* szavak korpuszbeli előfordulását mutatja be, a típusgyakoriságot (ti. az azonos morfológiai sémához tartozó különböző szavakat) pedig a melléknévképzés három általános mintázatához tartozó (a [főnév + *-i*] képző, a [főnév + *-(V)s*] képző és a [főnév + *-beli*] képzős) derivátumokon magyarázza. Sok esetben tapasztalható, hogy nem a sémák erőssége (nem a típusgyakoriság) a döntő, hanem az adott csoportba tartozó egyes elemek példánygyakorisága: a főnevek között pl. a nyitótövek meglehetősen gyenge sémát képviselnek, ennek ellenére ezek a lexémák mindig alsó nyelvválású előhangzót tartalmazó toldalékok kérnek magukhoz (pl. *ház-ak*, *méz-es*). Az *ó*-t *a*-val váltakoztató tövek sémája is sokkal gyengébb, mint az egyalakú tövek sémája, a gyakori használat következtében mégis állandósult, rögzült az *ajta-ja*, *zászla-ja* alak (ellentétben a *disznó*, *hintó*, *zsidó*, *csikó*, *bimbó*, *korsó* alakokkal, amelyek esetén a régebbi alakok visszaszorultak).

A 6. fejezet címe: *Morfológiai produktivitás és kreativitás* (545–564). A produktivitás mutatója Ladányi megfogalmazásában: „a séma alkalmazásban van-e, azaz vannak-e olyan új szavak vagy szóalakok, amelyeket a beszélők az adott séma alapján hoznak létre” (545). A morfológiai produktivitás fokozati jellegű (elsősorban a sémák típusgyakoriságával és erősségével van össz-

szefüggésben), mértéke pedig attól függ, „hogymekkora valószínűsége van bizonyos morfológiai sémák érvényesülésének” (545).

A *-gAt* és a *-g*, a *-cskA* és a *-kA*, a *-(V)z* és az *-(V)l* egymással rivalizáló (szinonim) képzők bemutatásának célja, hogy megismertessen a produktivitás magasabb fokát jelentő ún. alapbeállítású és a produktivitás alacsonyabb fokát képviselő ún. nem alapbeállítású képzőkkel. Az említett szinonim képzőpárok közül az első, a *-gAt*, a *-cskA* és a *-(V)z* képző sémája az ún. alapséma, ami azt jelenti, hogy nincsenek, vagy kisebb számban fordulnak elő a séma alkalmazását korlátozó tényezők, míg a *-kA*, a *-(V)g* és az *-(V)l* képző mintázatát általában speciális feltételek fennállása esetén használhatjuk (pl. az *-(V)l* képzőt egyszótagú, mássalhangzóra végződő főnevek és beillesztendő idegen igetövek esetén), és a lehetséges alapszavak köre is nagyobb mértékben van korlátozva.

A produktivitás mértékének alakulásában – versengő képzők esetében – szerepet játszhat az is, hogy a formáns túl tud-e terjedni a szokásos használati közegén. Ennek illusztrálására az *-izmus* képző szolgál, amely nemcsak az idegen eredetű képzők csoportjába tartozó más, hasonló funkciójú képzők felváltására képes, (pl. *irónia* ~ *ironizmus*, *pártszimpátia* ~ *pártszimpatizmus*), hanem a magyar *-sÁg* képző, valamint az *-Os-sÁg*, *-z-Ás* képzőkombináció alkalmazási tartományában is működik, legalábbis a korpusz neologizmusai erről tanúskodnak, pl. *baloldali-ság* ~ *baloldal-izmus*, *humor-os-ság* ~ *humor-izmus*, *lobbi-z-ás* ~ *lobb-izmus*.

A hetedik, az *Inflexió (ragozás és jelezés)* (565–593) c. fejezetben kerül sor az igei (idő, mód, szám/személy, tárgyra való irányultság) és a főnévi morfoszintaktikai kategóriák (szám, határozottság, birtokosság, eset) bemutatására.

Az igei inflexiók paradigmákat bemutató táblázatokhoz fűzött megjegyzéseim:

– Az igei személyragok a tárgyra való irányultság függvényében két ragozási paradigmába rendeződnek a magyarban. A kétféle igeragozás természetesen az anyanyelvi kompetencia részét képezi, ezért a magyar anyanyelvű beszélők játszi könnyedséggel használják (a nem magyar ajkú nyelvtanuló számára ellenben nyelvünk egyik legnehezebb jelenségének számít, ugyanis a kétféle ragozást irányító alapelvek sok tekintetben eltérő kognitív munkát igényelnek a nyelvtanulótól). Mivel a használat szabályait a magyar anyanyelvűek is általában csak implicite tudják, ezért a kétféle (általános és a határozott) ragozás használati szabályait, a határozott ~ határozatlan tárgy esetet mindenképpen kívánatosnak vélném tisztázni.

– A magyar grammatikák általában három csoportba oszthatók annak alapján, milyen igemódokat feltételeznek a magyar nyelvben: 1. kijelentő, feltételes, felszólító (pl. Simonyi 1895, Tompa 1962, Keszler 2000), 2. kijelentő, feltételes, felszólító + kötőmód (Pataki 1984, Hadrovics 1969, Prileszky 1974, Kenesei 1992, É. Kiss – Kiefer – Siptár 2003), 3. kijelentő, feltételes, kötőmód (pl. Farkas 1992, Hegedűs 2004). Ladányi *Alaktan*-ában nagyon megörültem a „kötő-felszólító mód” terminus láttán, azt remélve, hogy ezzel a frappánsnak mondható megoldással ez a mostoha kérdéskör végre más megvilágításba kerül. A kötőmód léte azért vitatott, mert paradigmája egybeesik a felszólító mód paradigmájával, ezért a hagyományos alaktani megközelítésben nem tekintethető különálló módnak, azonban lényeges különbség rajzolódik ki a valódi felszólítást tartalmazó vagy idéző és a valódi felszólítást nem tartalmazó, de felszólító módú igealakokkal álló mellékmondatok között. Ez a kérdéskör különösen a magyarnak idegen nyelvként való tanítása szempontjából kiemelkedő fontosságú, de egy funkcionális grammatikában is nélkülözhetetlennek vélem a *-j* módjeles alakok sokféle jelentésének a bemutatását. Ennek elmaradása miatt erős hiányérzetem van.

– Az ikes igék ragozása mindig csak egyes számban tért el az iktelenekétől, de korábban következetes rendszert alkotott (kijelentő és feltételes módú jelenben, a régi futurumban, az elbeszélő múltban és a felszólító módban). Ebből a rendszerből alig maradt valami, legfeljebb csak nyomokban: az ikes ragozás mint rendszer (többé-kevésbé) megszűnt, csak ikes igéink vannak (amelyek szótári alakja *-ik* raggal végződik). Mivel az ikes ragozás feltételes és kötő-felszólító módú alakjait nem használjuk, ezért e paradigmák bemutatását, ismertetését leíró nyelvtanban feleslegesnek tartom.

– Az ikes ragozás használatával kapcsolatos megjegyzésekkel (578) egyetértek, ezek mellett két kiegészítést fontosnak tartok: (a) a régi (ikes) felszólító módú formák közül E/3-ban él még néhány archaikus alak a mai köznyelvben is, pl. *egy-ék, igy-ék, múltj-ék, tess-ék*, (b) az ikes paradigma használata nem nyelvhelyességi kérdés: a többféle nyelvi variációban létező nyelvi alakok közötti választás társadalmilag determinált, azaz az egyes beszélők a különböző beszédhelyzetekben szociokulturális tényezők által döntenek egyik vagy másik alak mellett, pl. az ikesen nem ragozó környezetben élő ember nehezen fogja elfogadni az ikes ragozás kizárólagos helyességét deklaráló tananyagot.

Az esetviszonyok (szintaktikai viszonyok) és morfológiai kifejezőeszközök, illetve az esetformák közötti összefüggések (ti. egy esetforma több esetviszonyt is kifejezhet, illetve egy esetviszony több esetformában is megjelenhet) bemutatása logikus, világos. Az esetparadigmában Ladányi 21 esetet kü-

lönít el (szemben pl. a MGr-val, amelynek esetparadigmájában 18 főnévi eset szerepel + 5 képzőszerű főnévi esetrag). Ladányi (a MGr-rel és a korábbi, elsősorban az esetragok száma, azaz morfológiai szempontok szerint kialakított esetrendszerekkel ellentétben) számol egy – a nominatívusszal és a datívusszal (morfológiai szempontból) részleges szinkretizmust mutató – birtokos esettel is, annak ellenére, hogy a birtokos szerkezet bővítményén (a birtokoson) a birtokviszonynak nincs önálló morfológiai kifejeződése (tehát az esetragok sorában önálló genitívuszi ragot nem lehet kijelölni). Részletesen indokolja döntését, rámutatva a birtokviszonyt és a részeshatározói viszonyt jelölő *-nAk* ragos szerkezetek közötti különbségekre (585).

A 8. fejezet a *Szóalkotás* (594–629). A szóalkotásmódok csoportosítása újszerű: a szerző a különféle szóalkotásmódokat egy hipotetikus skálán helyezi el, amelynek egyik végpontján a morfológiailag produktív mintákat követő, a másik végpontján a morfológiailag nem produktív, ám kreatív, sok esetben egyedi mintázatokat mutató szóalkotásmódok helyezkednek el, kontinuumot alkotva. A *Szóalkotás* című fejezetben csupán három morfológiai természetű, produktív szóalkotásmódról olvashatunk: a szóösszetételről, a szóképzésről és (talán szokatlan módon) az „igekötözés”-ről. Mindhárom szóalkotásmódra jellemző, hogy morfológiai műveletek révén keletkeznek összetett szerkezetű, új szavak, amelyeknek a jobb oldali eleme a szerkezet alaptagja (profilja), amely meghatározza a levezetett szó szófaját és szemantikai kategóriáját.

Az igekötözést a szerző a szóalkotás speciális módjának tekinti: olyan szóalkotásmódnak, amely a szóösszetétellel és a szóképzéssel is érintkezik, hiszen bizonyos tulajdonságaikat felmutatja, de mindkettőtől különbözik is.

Bemutatja az azonos szerkezetű és szerkezeti jelentésű összetett, képzett és igekötős szavak jellegzetes, szóalkotási sémákban általánosítható konstrukciós mintázatait (pl. az *-s*, az *-i* és a *-beli* melléknévképzős szavak általános szóképzési sémája: főnév + melléknévképző; jelentés: ’viszony’), amelyek aztán mintaként szolgálnak a séma hatálya alá tartozó összetett, képzett és igekötős szavak számára.

A különböző mértékű termékenységet mutató igei, főnévi, melléknévi és igenévképzési sémák, valamint a jellegzetes összetételi mintázatok tárgyalása mintaszerűen alapos. Az igekötős igei sajátosságait, alapjelentésükre (térbeli viszony, irányulás) épülő grammatikai funkcióit (aspektus, akcióminőséget) három kiválasztott igekötő (*be-*, *szét-*, *agyon-*) produktív kapcsolódási mintázatain, jelentésviszonyaikkal összefüggésben mutatja be. Ezek is mintaszerűen szép elemzések.

Megítélésem szerint ehhez a (szóalkotásokról szóló) fejezethez szorosan kapcsolódik a 10. *Változások a morfológiában* (640–651) című fejezet, amely a morfológiai változások kétirányúságát mutatja be. A meglévő morfológiai mintázatok egyrészt átalakulhatnak (megváltozhat a termékenységük mértéke, kikerülnek a használatból), másrészt új morfológiai sémák épülhetnek ki. Ezek az új sémák képviselik a morfológiailag nem produktív, ám kreatív, sok esetben egyedi mintázatokat felmutató szóalkotásmódokat (ilyenek pl. az analógiás kiterjesztés, az analógiás kiegyenlítődé, az újraelemzés (= szóhatár-eltolódás), a szóvég-megelevenedés (= szóelvonás, backformation), az idegen eredetű képzők új mintázatainak kiépülése, az univerbáció, a morfológizáció, de ide tartozik a morfológiai blend ~ (= szóvegyülés/kontamináció) és az analógiás kifordítás is.

Az első folyamatot (a morfológiai mintázatok átalakulását) a múlt idejű igeragozási rendszer egyszerűsödésével illusztrálja, illetve a *-ka* és a *-cska* kicsinyítő képzők gyakoriságával, termékenységével kapcsolatban bekövetkezett változásokkal szemlélteti.

Az új morfológiai mintázatok kiépülésére, a morfológiai újraelemzés (= szóhatár-eltolódás) nevű változásra a *-da* képzővel kapcsolatban olvashatunk meggyőző, szép elemzést. A korpuszban tapasztalható írásmódból (a magánhangzó megnyúlásából, pl. *sütőde, észöltőde, gatyafölkötőde*) arra lehet következtetni, hogy ilyen esetben a nyelvhasználók nem a megszokott igei, hanem igenévi bázisból történő képzést feltételeznek: *süt-ő-de*. Az igenévi alapszó + *-da* struktúra növeli a derivátumok alaki és szemantikai áttetszőségét, ami pedig segíti a nyelvhasználót a jelentések könnyebb feldolgozásában. Figyelemre méltó az az igyekezet, amellyel Ladányi Mária egy-egy nyelvi változás lefolyásában szerepet játszó összes lehetőséget igyekszik bemutatni olvasójának (pl. a hosszú magánhangzó használatában a *bölcső-de* szó analógiás hatásával is számol). Ez tapasztalható a *-da* képzős derivátumok újraértelmezésében szerepet játszó nyelvi tények összegyűjtésében is.

A 9. fejezet: *Szóelemek poliszémája és szinonimiája* (630–639). A rokonértelműség kérdéskörével kapcsolatban számos nyelvészeti fejtegetés látott már napvilágot, csakhogy ezeknek a tanulmányoknak a nagy része a lexikai szinonimák jelentésleírásával foglalkozik, és mintha figyelmen kívül hagyná a grammatikai eszközök, pl. a viszonyjelölő szók (névutók, kötőszók, névelők) és toldalékok differenciált vizsgálatát.

Ladányi ebben a fejezetben a szóképzési szinonímia fogalmának tisztázására vállalkozik. A grammatikai eszközök (toldalékmorfémák) jelentéseit vizsgálva azt tapasztalja, hogy azok egy általános és tágabb jelentésazonossá-

gon belül differenciált jelentésekkel, jelentésárnyalatokkal rendelkeznek, tehát poliszém elemek. Ennek következtében nem könnyű összefoglalóan jellemezni különböző használati köreiket: nehezen adható meg egy olyan általános képzőjelentés, amelyből az alapszavak jelentéskülönbsége alapján a származékok jelentése levezethető lenne.

A képzők poliszémiájára épülő szinonimitást és a különböző képzőjelentések közötti funkciómegoszlást az *-i* és a *-beli*, valamint az *-i* és az *-s* szinonim képzőkön mutatja be. A képzők önálló szóképzési jelentéseinek felvontatását követően a két-két képzőnek azonos alapszavakból létrehozott derivátumainak jelentéseit egybevetve az tapasztalható, hogy a derivátumok jelentései nagyrészt elkülönülnek egymástól (funkciómegoszlás lép fel közöttük), pl. *utca-i* (*verekedés*) 'a verekedések egyik típusa' ~ *utca-beli* (*verekedés*) 'az adott utcában lezajló verekedés, *kossuth-i* 'Kossuthra jellemző' ~ *Kossuth-os* 'Kossuthhoz hasonlító'), de a szóképzési jelentések között vannak olyanok is, amelyek nagyon közel egymáshoz, pl. *reformkor-i* ~ *reformkor-beli* 'a reformkor idejéhez tartozó', *főiskola-s diák* ~ *főiskola-i diák* 'az adott intézményhez tartozó', tehát szinonimok vagy kváziszinonimok. Summa summarum: két-két szuffixum szinonimitásáról általában nem, csak egyes jelentéseik szinonimitásáról beszélhetünk.

A szerző a 11. fejezetben (*Morfológia és kontextus*, 652–660) azt vizsgálja, hogy egyrészt a produktív szóképzési sémákat, másrészt a prototípustól eltérő mintázatokat követő összetett morfológiai egységek jelentésének feldolgozásában (konkrétan a *-di* képzős adatokban) a morfológiai összefüggések bemutatásán túl milyen más tényezők játszanak szerepet (pl. fogalmi műveletek, szövegbeli szituációs összefüggések, a feldolgozó világismerete), valamint azt is, hogy a nem prototipikus sémát követő neologizmusoknak (*-i* képzős szóalakoknak) milyen stílusalkotó szerepük lehet a szépirodalmi szövegekben.

Befejezés

A szerző egyfelől a magyar és a nemzetközi szakirodalomban alaposan tájékozódva, másfelől saját – nagy nyelvi korpuszon végzett – empirikus kutatásainak eredményei alapján „gyúrta” szerves egységgé az *Alaktan* című fejezetet.

Ladányi Mária elemzéseiben igazi oknyomozó munkát végzett: a problémafelvetések után szinte kézen fogva vezeti végig az olvasót a megoldáshoz vezető (hosszú) út különböző stációin. Menet közben – az összefüggések világos feltárása érdekében – számos kérdést igyekszik tisztázni, részletes ma-

gyarázatokat ad. Dicséretes a szerzőnek az a törekvése, hogy leírásaiban mindig a befogadó szempontjait érvényesíti: mindent megtesz annak érdekében, hogy olvasója világos válaszokat kapjon a felvetődő kérdésekre, és minden segítséget megad ahhoz is, hogy az olvasó pontosan értse érvelését, és megértse gondolatait. Az eldöntendő kérdésekkel kapcsolatban sokáig – szándékosan – titokban tartja saját állásfoglalását mindaddig, amíg explicitté nem válnak a szabályok az olvasó számára is. Elemzései alaposak, igényesek, árnyaltak, igazi szellemi kalandot jelentenek: magyarázatkeresésében a nyelvrendszertani okok mellett a nyelvrendszeren kívüli okokra is igyekszik rávilágítani, sőt – nagyon helyesen – a nyelvelméleti és nyelvtörténeti szempontokat is bekapcsolja vizsgálódásaiba, magyarázó értéket tulajdonítva nekik a szinkron kutatás szempontjából is.

A fejezetekben végig gyümölcöző a prototípus-elmélet alkalmazása, hiszen a nyelvi jelenségeket általában nem lehet „igen ~ nem” kategóriákba zárva, formalizálva leírni.

A kifejtés módja itt-ott talán lehetne tömörebb, összefogottabb, több esetben ugyanis a fejezet korábbi részeiben kifejtett információk (általában ugyan új elemekkel gazdagodva) a későbbiekben redundáns módon térnek vissza. Többször előfordul, hogy ugyanazt két helyen is elolvashatjuk (pl. 545 ~ 596, 535 ~ 596, 550–551 ~ 615 ~ 641–643). Mindez persze többnyire jótékony hatású redundancia, amely – elismerem – nagymértékben megkönnyíti a befogadást, a megértést.

Ugyan e nyelvtannak az egyetemi oktatásban (különösen az alapképzésben) való felhasználhatósága bennem kételyeket támaszt, de minden bizonnyal nagyon hasznos forrása lesz a nyelvvel, nyelvészettel behatóbban foglalkozó egyetemi hallgatók, PhD-képzésben részt vevők és a szakemberek szélesebb köre, illetőleg több tudomány művelői számára is.

Ismeretésemből remélhetően kiderült, hogy Ladányi Mária munkáját nagyon igényesnek, alaposnak és kiválónak tartom, amely sok tekintetben új megvilágításba helyezi a nyelvleírást. Örülök, hogy a szerző korábban megjelent írásainak eredményeit, nyelvről szóló állásfoglalásait új megvilágításba helyezve, teljesebb összefüggésrendszerben mutatta be az *Osiris Nyelvtan* egyik fejezetében.

H. VARGA MÁRTA